

יד
מדר"י"ן

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

נמסר במוצש"ק
תצוה
אדר ה'תש"פ ב'של"א
בבית המדרש "פעולת צדיק"
בני ברק

לק"י

נושאי השיעור:

בעניין תענית אסתר, והמיוחד שבתענית זו.

דקדוקי קריאה בפרשת ויחל משה וגו', מדוע המלה לְמָה הראשונה היא מלרע והמי"ם רפויה, והשנייה היא מלעיל והמי"ם דגושה, שקלא וטריא וביאור שיטת המדקדקים הפשטנים, והסבר הרש"ר הירש וסיעתו.

בירור הלכתי בעניין קריאת פסוקי הגאולה שבמגילת אסתר ע"י הציבור בקול רם. ובעניין הפסוק 'כי גדול מרדכי בבית המלך'.

חידוש בפסוק 'ליהודים היתה אורה'.

ביאור שיטת הגאונים שקודם הציבור קורא את פסוקי הגאולה, ואחריהם קורא החזן.

דעת המזרחי ומהר"י ונה בעניין זה, ומשא ומתן בדבריהם.

בעניין מנהג העיר צנעא, שהעניינים היו מקבצים נדבות בעת קריאת המגילה.

כל הזכויות שמורות

יוצ"ל ע"י מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק

טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741

דוא"ל: yad@maharitz.co.il

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:

קול יהודי תימן – 072-33-23-642 שלוחה 6

מספר השיעור בדיסקים ובקו "קול יהודי תימן" – 534

לשמיעת השיעור במערכת קול הלשון – 03-6171031

השיעור מוקדש על ידי ידידנו הרב אביחי שרעבי הי"ו
מעיר מודיעין עילית קרית ספר,
לרפואת מרת שולמית בת מארי סאלם מִזְרְחֵי תח"י,
ומרת יהודית בת מארי ישראל מגארי תח"י.
ולע"נ הרב הגאון אברהם יצחק בה"ר חיים עזרא ברזל זצ"ל,
שנלב"ע ליל ששי ערש"ק תצוה – זכור, י' אדר ה'תש"פ ב'של"א.
תנצב"ה.

בשם רחמן.

השיעור מוקדש על ידי ידידנו הרב אביחי שרעבי הי"ו מעיר מודיעין עילית קרית ספר, לרפואת מרת שולמית בת מארי סאלס מרחי תחי, ומרת יהודית בת מארי ישראל מגארי תחי.

ולע"נ הרב הגאון אברהם יצחק בה"ר חיים עזרא ברזל זצ"ל, שנלב"ע ליל ששי ערש"ק תצוה – זכור, י' אדר ה'תש"פ ב'של"א.

זכיתי להכיר אותו, ועתה פעם ראשונה שנודע לי, כעת ממש, שהוא נאסף לבית עולמו. ברוך דיין האמת. היה ראש הכולל בזכרון יעקב, מרכז לחינוך תורני, בימים ההם, כאשר הייתי אברך צעיר. מיד אחרי החתונה, למדתי בכולל שם, שהוא עמד בראשותו. תלמיד חכם חשוב, בעל מדות טובות, אירח אותנו בביתו לשבת. חבל על דאבדין ולא משתכחין. תנצב"ה.

בעניין תענית אסתר, והמיוחד שבתענית זו.

לקראת פורים שיבוא עלינו לטובה, ישנה הכנה של תענית אסתר. נאמרו בכך טעמים רבים, מהי סיבת התענית. ובטח נלווית אליהם סיבה נוספת, שהיא בכדי להקדים רפואה למכה. דהיינו, כיון שלצערנו ישנם אנשים שיוצאים מגדרם בשמחת פורים, לכן צריכים להקדים תרופה למכה. כפרה עוד מלפני כן. ואמנם, זהו אינו הטעם העיקרי של תענית, אבל בכל אופן, הוא נחמד כטעם נלווה. לכל דבר יש כמה סיבות ונימוקים נוספים, כי הקב"ה עושה את חשבון הכל. כך נלע"ד בס"ד.

ישנו הבדל בין תענית אסתר, ליתר התעניות. עשירי בטבת, י"ז בתמוז, צום גדליה ותשעה באב, כולם קשורים אל החרבן, אך תענית אסתר איננה קשורה אל החרבן.

שאלה מהקהל: האם חובה להתענות?

תשובת מרן שליט"א: אדם שבריא, חייב לצום. אם הוא קצת חולה, לא יצום. אמנם רואים עוד קולות, למשל, שחתן וכלה בשבעת ימי המשתה שלהם פטורים. מוכח שדרגת חוב תענית זו פחותה מן הצומות האחרים. ברמב"ם [פ"ה מתעניות] ובראשונים מגדירים את התענית הזו, בלשון מנהג. בכל זאת ההלכה אומרת שאין לפרוש מן הציבור, אלא אם כן הוא לא יכול.

גם צריך לדעת, שלפעמים מי שאינו יכול להתענות בתענית אסתר, כגון שיש לו חולשה או סיבה אחרת, כגון כאב עיניים וכיו"ב, לא יצום, אבל עליו להשלים את התענית ביום אחר.

אפילו שטעם הצום אינו קשור במישרין אל החרבן, בכל זאת קוראים בו פרשת ויחל, כשאר הצומות. אנחנו מבקשים מהקב"ה, כמו במעשה העגל [שמות כ"ב י"ב], לְמַה יֹאמְרוּ מְצַרִּים לְאֹמֶר, בְּרָעָה הוֹצִיאָם לְהַרְגֵם אֶתְּם בְּהָרִים, וּלְכַלֵּתֶם מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה. שׁוֹב מִחֶרֶן אֲפָךְ, וְהִנַּחֵם עַל הָרְעָה לְעַמֶּךָ: זָכֹר, לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֶבְדֶיךָ וְגו'. פָּסַל לָךְ שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים פְּרָאשָׁנִים. אחרי כן מזכירים י"ג מדות של רחמים. ואעפ"י שביתר התעניות, הטעם פשוט יותר מדוע מזכירים י"ג מדות, כי כשם שאז משה רבינו התפלל על עם ישראל שיכפר להם על מעשה העגל, כך גם אנחנו מבקשים שהוא ימחל לנו על כל חטאותינו. אנחנו מבקשים מהקב"ה סליחה בתחנונים, בכח י"ג מדות, בתענית אסתר לכאורה לא מובן, מדוע קוראים בה קריאת ויחל?

ואעפ"י שתענית אסתר איננה על החרבן, מכל מקום מזכירים בה י"ג מדות. כי המעיין בדברי מהרי"ץ [דף ר"ה ע"ב] יראה, כי גם תענית אסתר מתקשרת בעקיפין עם החרבן.

וזה לשון מהרי"ץ, תיקון תענית אסתר. נהגו כל ישראל להתענות יום י"ג באדר, שהוא היה יום קהילה לכל, בין לבני שושן, בין לבני שאר עיירות, (שמא) [שהוא] היה אשר נהפך מיגון לשמחה. ובמקום שהיו מחכים אויבי נפשנו לשלוט בנו כרצונם, נהפוך הוא, אשר ישלטו היהודים בשונאיהם. ממש שמחה גדולה. בעוונותינו הרבים, לפי גזירת המן שכמעט יצאה לפועל, ביום אחד החל וגמור. הקב"ה ריחם עלינו, וכיום בקושי נשאר שריד לכל מלכות אחשוורוש, שמלך על מאה עשרים ושבע מדינות.

ממשיך מהרי"ץ, ובהיות שהיום יום קהילה לכל, והיו מצפים רחמי שמים, והקב"ה היה

שערי יצחק – השיעור השבועי

בתיבת 'למה' השנייה, אומרים לְמָה, כי אחריה יש אות האות יו"ד, ומרפס את המלה דוקא לפני אותיות אה"ע.

אותו הדבר בפסוק אחר [שמות ה' כ"ב], לְמָה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה לְמָה זֶה שְׁלַחְתָּנִי. בהתחלה אומרים לְמָה, ואח"כ לְמָה, מפני שבמלה הראשונה יש אחריה ה"א, אך בשנייה יש את האות זא"ן.

במחברת התיגאן הערבית, שנקראת המחברת הקטנה, הביא גם כן את הכלל הזה, ונקראנו כלשונו [פרק ו' דף ל"ה]. והוא מוסכם אצל כל הספרים המדקדקים. מעניין אגב שזהו עניין נוסף, לבד ממה שלמדנו בשיעור הקודם, שכתוב דוקא במחברת הקטנה, ולא בגדולה. משום מה עניין זה נשמט מן מחבר ומסדר המחברת הגדולה.

כך כתוב שם, לְמָה וּלְמָה. פעמים תהא דגש, ופעמים תהא רפי. וידיעת זה הוא, שתראה האות שאחריה, אם היתה אל"ף או ה"י או עי"ן סימן אה"ע, הרי היא לעולם ברפי. כמו לְמָה אַמְרַתְּ [בראשית י"ב, י"ט], לְמָה י"י [תהלים י', א'], לְמָה עָלִיתָם [שפטים ט"ו, י"ג], וּלְמָה הִבְאֵתָם [במדבר כ', ד"ג].

זולת חמש תיבות שאחריהן אה"ע, והם בדגש. אלו יוצאים מן הכלל. ואלו הן. לְמָה הִרְגַּזְתָּנִי [שם"א כ"ח, ט"ו], לְמָה הִצִּיתוּ עֲבָדֶיךָ [שם"ב י"ד, ל"א], לְמָה אִירָא בְיָמֵי רָע [תהלים מ"ט, ו'], לְמָה הָיָה כְּאֲבִי נִצַּח [ירמיה ט"ו, י"ח], לְמָה אֶכְפֶּה אֶרְצָה [שם"ב ב', כ"ב]. וסימנן הרגיזוני העבד, יראתי החלי הכיתיו.

וכשיהא אחריה זולת אה"ע, הרי היא לעולם בדגש. זולת שלוש, לְמָה שְׁמַתָּנִי לְמַפְגֵּעַ לְךָ [איוב ז', כ"ג]. לפי הכללים היה צריך להיות כתוב לְמָה. לְמָה שְׁכַחְתָּנִי [תהלים מ"ב, י"ג]. גם את הפסוק הזה כולם מכירים, אומרה לְאֵל סִלְעֵי לְמָה שְׁכַחְתָּנִי. אומרים אותו בסוכות. גם אומרים במזמור הבא, לְמָה זְנַחְתָּנִי [שם מ"ג, ב']. לפי הכלל, היו צריכים לומר לְמָה. וסימנן, שמתני משוכח מוזנח.

בעזרם והצילם מצרתם, נהגו בכל שנה ושנה להתענות ביום זה, לתת שבח והודאה על העבר, ולהתחנן על העתיד. וכמו שהצילנו מיד המן הרשע, כן יצילנו מיד מבקשי רעתנו, ויקל עול הגלות מעלינו, ויגאלנו גאולה קרובה. סדר היום.

אפילו שמהרי"ץ מציין במקור לספר סדר היום, מי שיעיין שם יראה כי לא כל הדברים הללו כתובים שם. מהרי"ץ הוסיף בסיום לחדש, כי כמו שניצלנו אז, כך אנחנו מבקשים שהוא יעשה עמנו נסים ונפלאות, ויקל מעלינו את עול הגלות, עד שנזכה בקרוב לגאולה שלימה, אכ"ר.

דקדוקי קריאה בפרשת ויחל משה וגו', מדוע המלה לְמָה הראשונה היא מלרע והמי"ם רפויה, והשנייה היא מלעיל והמי"ם דגושה, שקלא וטריא וביאור שיטת המדקדקים הפשטנים, והסבר הרש"ד הירש וסיעתו.

בפסוק הראשון בקריאת הצומות כתוב כך, וַיִּחַל מֹשֶׁה. אֶת פְּנֵי, יי אֱלֹהָיו. וַיֹּאמֶר. לְמָה יי, יַחֲרֶה אִפְּךָ, בְּעַמֶּךָ. בתיבת 'למה' הראשונה, המי"ם רפי. מאידך, בפסוק לאחריו המי"ם דגושה. לְמָה יֹאמְרוּ מְצֻרִים יֹאמֶר. ישנו הבדל ביניהם. לבד מההבדל על האות מי"ם, המלה הראשונה היא מלרע, והשנייה מלעיל. מאי שנא? מהו ההבדל ביניהם? האם ישנה משמעות וחילוק בין המלים?

ישנו כלל בדקדוק שמסביר, מתי אומרים לְמָה, ומתי אומרים לְמָה, שהדבר תלוי לפי המלה הבאה אחרי כן. אם התיבה הבאה מתחילה באות אל"ף, או ה"א או ע"א, אזי קוראים לְמָה. כל המדקדקים אומרים זאת, ראשונים כאחרונים. מתחיל עוד מבן אשר, בספר דקדוקי הטעמים שלו. ממילא גם כאן הקריאה מתאימה אל הכלל. בהתחלה אומרים לְמָה יי, רפי, מכיון ששם השם נחשב כפותח באות אל"ף. כך גם דיברנו בשיעור הקודם, כי גם לגבי בג"ד כפ"ת, וכן הוא בשאר כללי הקריאה, לא מתחשבים בכתובה, אלא בקריאה. וכיון שאומרים את שם ה' באות אל"ף, לכך תיבת 'למה' שמלפניו רפה. משא"כ

וכן כשיהא הטעם בלמ"ד של למה, אזי תהא בדגש. ואם היה הטעם במי"ם, הרי היא ברפי, זולת אחת שהיא ברפי והטעם בלמ"ד, והיא לְמָה שְׁמַתְנִי לְמַפְגֵּעַ לָךְ [אויב ז', כז].

השאלה נשאלת, האם הכלל דלעיל, הוא סיבה או סימן. דהיינו, האם בגלל שהאות הבאה היא אל"ף, או ה"א או עא"ן, זו סיבה להרפות את תיבת 'למה'. הרי אותיות אחה"ע הן אותיות הגרון, ממילא כנראה שישנו דבר מה המחייב זאת בגלל האותיות הגרוניות. אבל קשה ממילא, איפה החי"ת? מדוע החי"ת לא גורמת להרפות?

תיתכן סיבה אחרת, שהיא רק סימן. דהיינו, אין באותיות אה"ע סיבה להרפות את המי"ם שבתיבת למה, אלא רק המדקדקים עשו סימן לזכור. אך לכך ישנן סיבות אחרות. יכולות להיות סיבות לפי הפשט, או לפי הדרש, ועניינים אחרים. יתכן שהמדקדקים אמרו כן רק בשביל הזיכרון, כדי שלא יהיה בלבול. הרי הם רצו לקבוע את המסורת. בעלי המסורת בישראל חששו כי במשך הדורות, במהלך הגלות, עם ישראל יכול לשכוח את הכתיבה והקריאה ח"ו. יכולות להיות טעויות בספרים. לכן קבעו כללים, ואמרו כי רוב המלים הולכים לפי הכלל, וישנם מלים היוצאים מן הכלל. הם אמרו זאת, כדי שאם נראה ספר שכתוב בו אחרת, נבין שכתוב בו טעות. הרי כל מטרתם היתה למנוע בלבולים בספרים, והמסורת היא סייג לתורה, כמו ששנינו במסכת אבות.

חכמי המסורת קבעו כללי ברזל, לכל המקרא. הם לא נסתיעו ב"קונקורדנציה"... היו בקיאים עצומים במקרא, וידעו להצביע אפילו על פסוק אחד, לומר כי הוא יוצא מן הכלל. וכן תיבה אחת, ניקוד אחד.

מביאים בספרים משם רבי משה הנקדן, כי ישנה סיבה עפ"י הפשט, להרפות את המי"ם שבתיבות למה, לפני אותיות אה"ע, שהוא בכדי להוציא את האות ה"א שבתיבת לְמָה. מכיון שאחריה באה אות גרונית, אות ה"א עלולה להיבלע.

נקרא מתוך מה שכתוב בספר שער המסורה [בראשית ד' דף יז]. רק נקדים כי לשון מסורה הוא רק בלשונם, אך אנחנו אומרים מוסרה. אנשי חלאב משום מה אומרים מְסָרָה, אך אינני מבין את טעם גירסתם. מה זה מְסָרָה? מלה משונה. גירסתנו מוסרה, מלשון מסירה מדור לדור. אך בהרבה מן העדות האחרות אומרים מְסוּרָה, או מְסוּרָה בקמץ, הוא מלשון מסורת.

כך הוא כתב שם, ביאור העניין וכו'. יותר מבורר בדברי החכם ר' משה הנקדן, וז"ל, כל לְמָה דגוש, טעמו למעלה, כדי להבדיל בין הקמץ והדגש. ואם הוא סמוך לאותיות אה"ע, רפה, וטעמו מלרע, כמו לְמָה י"י. (אע"פ שכתוב יו"ד, דינו כאילו כתיב אל"ף, בעבור קריאת השם באל"ף דל"ת). לְמָה העליתנו [במדבר כ"א, וז], לְמָה עליתם [שופטים ט"ו, יז]. והטעם לפי שהברת אלה, כאשר נופלת פתאום על אותיות הגרון, נבלעת בס, וכאילו אין שם ה"א בתיבת מָה ידמה לקוראיו. על כן מרפים לתיבת לְמָה, להשכיך הנגינה למטה, ולהפריד הברת מה בפיו. דהיינו, אם תקרא לְמָה, הרי המלה נופלת על המלה שאחריה, וכך הה"א נעלמת לגמרי. לכן אומרים לְמָה, למשוך את המלה.

וממשיך שם בשם ר' משה הנקדן, אמנם חמשה ילמה' יצאו מן הכלל. שאעפ"י שהם סמוכים לאותיות א"ה, נדגשים. וסימניהון וכו'.

זהו הכלל המוסכם על המדקדקים, אולם לפי צמצום דעתי, את ההסבר שלו לא זכיתי להבין. לא ירדתי לסוף דעתו. כנראה היה לו חושים דקים מן הדקים, להבין כי הה"א נעלמת, אם יש אות גרונית. לפי דבריו גם תמוה, מה עם החי"ת, הרי היא גם גרונית? מדוע בה לא נאמר כלל זה. ההבדל הוא דק מן הדק, ולא ירדתי לסוף דעתם. אמנם יש ספרים שכתבו גם בכלל זה אחה"ע, במקום אה"ע, אבל זה לא נכון. הם טעו אגב שטפא. בדקתי בפסוקים והחי"ת שוֹנָה כאן.

שאלה מהקהל: קשה על טעם ר"מ הנקדן. הלא הה"א לעולם אינה נשמעת, והיאך שייך

שערי יצחק – השיעור השבועי

יקרא שם באשמורות, לָמָּה, המארי מיד יעיר ויאמר לקרוא כפי המנהג. מאידך כולנו אומרים בפיטום הקטורת, לָמָּה. תמוה. ולא זו בלבד, אלא אפשר לראות בכת"ק של מהרי"ץ, שבנוסח האשמורות, עשה קו מעל המימין, להורות שהן רפות. שלא נטעה. כך גם שמענו בע"פ, וכך כתוב בשאר סידורים, וזה תמוה.

את השאלה הזו שאלתי בעבר, כאשר נדפס חיבור 'מענה לשון' על האשמורות ובני ברק ה'תשמ"ח דף ז' בזה"ל, למה לך איבה וכו'. נוהגים לקרות כל אלו שלוש תיבות למה מלרע, והמי"ם רפויה. וכן ראיתי בכת"ק שעשה קו על מימין אלו לסימן רפי. וצ"ע לפי הכלל שרק כשאחריה תיבה המתחלת באל"ף או ה"א או עי"ן תהיה רפויה, כאשר הובא במחברת הערבי בנוסחא כת"י. ומאידך אומרים בפיטום הקטורת, וְלָמָּה אין מערבין בה דבש וכו' במי"ם דגושה.

נשארנו אז בלי תשובה, אבל בעז"ה זכינו כעת לתשובה על השאלה הזו.

שאלה מהקהל: אולי כאשר אומרים לָמָּה, מדברים באופן כללי, ואילו כאשר אומרים לָמָּה ברפי, מדברים באופן פרטי על אותו העניין? לָמָּה הוא תמיהה כללית, אבל לָמָּה הוא בירור על משהו אחד.

תשובת מרן שליט"א: האם יש היגיון במה שאתה אומר? חוץ מזה, עליך לעבור מעתה על עשרות פסוקים, לראות ולבדוק האם אתה אומר משהו מתאים. מדוע הינך חושב, שפיטום הקטורת למשל, העניין הוא כללי, ואילו בסליחות הוא פרטי? ומה תאמר למשל בקריאת ויחל, וַיֹּאמֶר לָמָּה יי יַחַרְה אַפְּךָ בְּעַמְּךָ וגו'. לָמָּה יֹאמְרוּ מְצַרִּים וגו'.

ישנו מובן נוסף למלה למה, בארמית, שהוא במובן אפס ואין. למשל כתוב בישעיהו נ"ב י"ז, כָּל הַגּוֹיִם כְּאֵין נִגְדוּ, מֵאָפֶס וְתָהוּ נִחְשְׁבוּ לוֹ. ובתרגום שם כתוב, כל עממיא כלמא עובדיהון. זה בהפטרות ואתחנן. וכן וַאֲשׁוּר בְּאָפֶס עֲשָׂקוּ [ישעיה נ"ב, ד'], בְּלָמָּה אַנְסִיָּה. זה בהפטרות שופטים. ומה שכתוב שם אל"ף, אין

לחשוש שתיבלע. ועוד, הלא תיבות רבות מאד מסתיימות בה"א, ואף על פי כן אין בהן חילוק זה?

תשובת מרן שליט"א: זה בכלל כוונת שאלתי למעלה. הם עשו הבדל דק, דק מן הדק, עד שאצלינו אינו נבדק.

אבל מעתה, כיון שהכלל מוסכם לכאורה על כולם, התעוררה לי קושיא עצומה. בנוסח האשמורות, בפיסקת כת יש למעלה, נקראים מפירי גזירה, מבטלי חמה וכו', כתוב בסוף, מלך שומר, מלך תם. לָמָּה לך איבה, עם זרע אברהם אוהבך. לָמָּה לך קנאה, עם זרע יצחק עקידך. לָמָּה לך תחרות, עם זרע יעקב תמימך. כי קנין שמים וארץ קראת אותם. תמוה, הרי לפי הדקדוק צריכים לומר לָמָּה, ולא לָמָּה? הרי יש אח"כ למ"ד.

מאידך גיסא, בנוסח פיטום הקטורת, אנחנו קוראים בדיוק הפוך מן הכלל. שם אומרים, וְלָמָּה אין מערבין בה דבש. מדגישים את המי"ם. הרי יש אחריה אות אל"ף? שם אומרים, אם נתן בה דבש פסלה וכו', וְלָמָּה אין מערבין בה דבש? זאת שאלה. תמיהה. הרי אם היו שמים דבש בקטורת, ריחה היה נודף, ממש נפלא. מי שבקי בערבובים כאלו, יקום וישאל, מדוע אתם לא מערבין בה דבש? הרי זה נפלא וטוב? אבל משיבים לו, לא. התורה אמרה, כִּי כָּל שְׂאֵר וְכָל דְּבִשׁ, לֹא תִקְטְרוּ מִמֶּנּוּ אִשָּׁה לֵי. אסור.

וצריכים להבין, מדוע אומרים שם לָמָּה? הרי לפי הכלל, המלה צריכה להיות רפה, כי אחריה יש אות אל"ף.

אולי היינו מתרצים, שמא בתפילה אין צריכים לדקדק. הרי נוסח התפילה אינו כפסוקים, שחובה לדקדק בהם. דיברנו כי רואים לאורך התפילה כמה מקרים כאלו. דגש ורפה וכו'. לא כל כך מדקדקים.

אבל תירוץ זה אינו מתאים. כי תמוה, מדוע נעשה בדיוק הפוך ממה שצריך להיות? אפשר לומר אולי שלא דקדקו, אבל אם כן מדוע להקפיד לקרוא הפוך מן הדקדוק? אם אדם

לכך משמעות, כי בארמית תמיד האות אל"ף כתובה בסוף, כי הה"א בארמית היא תמיד מפיק. כידוע. אבל מ"מ 'למא' הזו, איננה קשורה אל העניין שלנו.

ובכן, כאשר ישנם קושיות חזקות כאלו, יש שתי דרכים. חלק יאמרו, בודאי שגירסת אבותינו היא מוטעית, וצריכים לתקן את הסידור. אך זו לא הדרך שלנו. מבחינתנו, גם אם יש לנו קושיא, נשארים בצריך עיון. לא נשנה בגלל זה את המסורת. ואם נזכה נוכל לדעת את התשובה, לתרץ את הקושיא במשך הזמן, בעזרת ה'. ואם לא, בְּדָקָא קאי. והנה גם עתה ברוך ה', אחרי עשרות שנים, זכינו שהעניין יתיישב.

ישנה שאלה דומה, בפרק במה מדליקין. אנחנו נוהגים לומר, בְּמָה מדליקין ובְּמָה אין מדליקין. אך אומר על כך המלאכת שלמה [במשנה מס' שבת רפ"ב] כך, ראיתי מדקדקין ששונין בְּמָה מדליקין המ"ם בנקודת סגול, ובְּמָה אין מדליקין, המ"ם בנקודת קמץ. וכן בְּמָה טומנין ובְּמָה אין טומנין. בְּמָה בהמה וכו' אבל בְּמָה אשה יוצאה ובְּמָה אינה יוצאה, שניהם גורסין אותם בנקודת קמץ.

ושמעתי טעם לדבר, לפי שכל 'במה' הכתוב במקרא, הסמוך למלה המתחלת באל"ף, נקוד בקמץ כגון ובראשית ט"ז ח"ג, בְּמָה אָדַע, [מיכה ו', ו', בְּמָה אָקָדְם יי, וזולתם. כיון שכתוב אחרי כן את האות אל"ף, גורסים בקמץ. והכי נמי גרסי הכא בכל שיתא סדרי משנה. המלאכת שלמה אינו מסביר מדוע בגלל האל"ף, נהפכת המי"ם לקמץ, אבל הוא אומר זאת ככלל מוסכם, מפי השמועה.

בספר שערי תפילה [כפי שהובא בספר לוח ארש, מהדורת אוצרנו, להיעב"ץ, דף רע"א] לרבי זלמן הענאי, הנקרא הרז"ה, הדברים כתובים ביתר הרחבה. הרז"ה הוא מדקדק ידוע, בעל ספר יסוד הניקוד. וזה לשונו שם, בְּמָה מדליקין, המ"ם בסגול. כמו ובְּמָה יִדַע אַפּוּא, שמות ל"ג. בְּמָה גְאֻלְנוּף, מלאכי א'. ובְּמָה אין מדליקין, המ"ם בקמץ, כמשפט הסמכו לאחת מאותיות

אה"ר. הוא לא אומר רק את האל"ף, כמו שכתוב במלאכת שלמה, אלא גם ה"א ורי"ש. כמו, בְּמָה אָדַע פִּי אֵיךְ שָׁנָה, בראשית ט"ז. בְּמָה אָקָדְם יי, מיכה ו'. ובְּמָה אָכַפֵּר, שמואל ב' כ"א.

בדקתי, והוא צודק. הכלל הזה נכון לא רק לפני אל"ף, אלא גם לפני רי"ש, ומצאתי פסוקים כאלו, וכדלקמן. הראשון הוא בשמואל א' [י"ד, ל"ח], בְּמָה הִיָּתָה הַחֲטָאת הַזֹּאת. וְאַמְרָתָם בְּמָה הוֹצֵעֵנוּ [מלאכי ב', י"ז]. מָה רְאִיתָ [בראשית כ' י"ז]. לא רק תיבת בְּמָה, אלא גם תיבת מָה בלי בי"ת. כך כתוב גם במגילת אסתר ט, כ"ז, וְמָה רְאוּ עַל פְּכָה, וְמָה הִגִּיעַ אֲלֵיהֶם. אחרי תיבת וְמָה, יש גם ה"א וגם רי"ש. רואים בבירור שהכלל נכון גם באותיות אלו.

אלא שמצד שני, כתובים פסוקים אחרים, כמו למשל בפרשת ויצא [בראשית ל"א ל"ב], נָגַד אֲחִינוּ הַפֶּר לָךְ, מָה עִמָּדִי. לכן צריכים לבדוק את הכלל. צריך לחפש עוד. אם העניין הוא רק שהה"א לא תיבלע, וכן הרי"ש והאל"ף, מדוע גם באות עא"ן זה כך. הסיבה שהוא אומר היא, שהקמץ מרחיב את האות, כך הה"א לא תיבלע. אבל קצת קשה מפסוקים אחרים.

עכ"פ אנחנו לא משנים את מסורת אבותינו שגרסו ובְּמָה אין מדליקין, כי גם אם במקרא זה כלל מוצק, אין הכרח שיהא כך גם בתושבע"פ. וידוע הכלל שבגמ', לשון תורה לחוד, ולשון חז"ל לחוד. וכמו שמצאנו בעניינים דומים.

מצאתי בכמה ספרים שאומרים הסבר אחר להבדלי המלה 'למה'. מדוע לפעמים אומרים לְמָה, ולפעמים לְמָה. האחד הוא בספר 'תורת בר נש' [א' שמות דף קל"ז] למה"ר כלב פייבל שליזינגר, שהיא אחד מגדולי תלמידי הכתב סופר, על הפסוק [שמות ה' ד'], לְמָה מִשָּׁה וְאַהֲרֹן.

וזה לשונו, הנה בהרבה מקומות בתנ"ך מצינו במלת למה אות מ"ם הוא נדגש, וכן יש למה בהרבה מקומות שהמ"ם רפה. וזה לשון רבי משה הנקדן (דרכי הניקוד, הדגש, ד"ה ומכלל הדגש), "כל למה דגוש טעמו למעלה, כדי להבדיל בין הקמץ והדגש ואם הוא סמוך לאותיות אה"ע רפה, וטעמו מלרע וכו'.

שערי יצחק – השיעור השבועי

כפי שכתוב לעיל, הוא מציין כי קצת מעין זה כתב כבר לפניו גם כן הרש"ר הירש. ואכן הרש"ר הירש, בדיוק בפרשת כי תשא, על קריאת ויחל, שבנושא זה התחלנו למעלה, מדבר על כך באריכות. אמנם, לא בדיוק כמו שכתב בעל תורת בר-נש, אך הכיוון שווה. כולם אומרים פחות או יותר, דברים הקרובים זה לזה. דהיינו, הרעיון קרוב, וישנו מכנה משותף לכולם.

וזה לשון הרש"ר הירש [מדף תכ"ח], לְמָה: מלרע ומ"ם רפה, ואילו בפסוק י"ב, "לְמָה" – מלעיל ומ"ם דגושה.

הוא פותח ואומר, משערים אנחנו. דהיינו זוהי סברתנו והשערתנו. שגם משמעות המלים שונה. הוא אומר כי במקום שאומרים לְמָה רפי, הדגש הוא על תיבת מה, דהיינו, מה יצא מכך? מהי התכלית? לכן פה אומרים, לְמָה יי יַחְרָה אַפְּךָ בְּעַמְּךָ. אתה כועס על עם ישראל, רוצה לכלותם ח"ו. מה יצא מכך? משה רבינו לא שאל, מהי הסיבה לבעסו של השם, כי הוא יודע אותה. הרי הם עשו עגל. הוא יודע בדיוק מה העניין. וכבר נאמר [שמות כ"ב י"ט], זָבַח לְאֱלֹהִים יַחְרָם. גם בעשרת הדיברות כתוב, לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי. ועוד שם, אֲנֹכִי יי אֱלֹהֶיךָ אֵל קָנָא. משה רק פונה אל הקב"ה ואומר לו, מה התועלת שתצא אם אתה מכלה את עם ישראל...?

אמנם בפסוק הבא, כתוב, לְמָה יאמרו מצרים לאמר בְּרָעָה הוֹצִיאָם וגו'. זו כבר שאלה בסגנון מדוע. מה הסיבה? משה אומר לקב"ה, אם עכשיו תכלה ח"ו את עם ישראל, הרי זה מתנגד לכל עניין מטרת יציאת מצרים. הרי לגבי יציאת מצרים כתוב [שמות ט' ט"ז] וְלִמְעַן סִפֵּר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ. מטרת יציאת מצרים לא נועדה רק בכדי לחנך את עם ישראל, אלא שידעו [שם ח' י"ח], כִּי אֲנִי יי בְּקֶרֶב הָאָרֶץ. אומר משה לקב"ה, עתה יתבטל הטעם, כי הם יראו שאתה מוציא אותם ממצרים, ומכלה אותם ח"ו. לכן יטעו לומר, בטח זהו הגורל, זהו המזל.

והנה הדברים האלה אמורים, רק לדעת דקדוק הלשון של מלת 'למה'. אמנם אחר החיפוש בספרי המפרשים והעיון בדרישה וחקירה, מצאתי ראיתי, כי גם בבחינת הכוונה וההוראה הפרטית, יש הבדל בין לְמָה דגושה והנגינה מלעיל, ובין לְמָה הרפה והנגינה מלרע.

וביאור ענין זה, כך הוא. אם השאלה היא על הסיבה הגורמת לפעול הפעולה (ובכוונה זו נרדף 'למה' עם מדוע), אזי היא שאלה גרידא, ובא למה רפה והנגינה היא מלרע. וכן אם השאלה היא רק על הסיבה התכליתית, רצה לומר שרוצה השואל לדעת לאיזה תכלית נתכוון הפועל בפעולתו, אזי גם כן למה הוא רפה, והנגינה היא מלרע. אבל אם לפי דעת השואל, לא היתה לפועל בפעולתו, לא סיבה גורמת ולא סיבה תכליתית, אזי איננה שאלה גרידא, אלא שהשואל מתמיה ומשתאה על הפועל. ובהתפעלות נפשו מרים את קולו בהברה ראשונה של מלת לְמָה, ולכן הנגינה הוא מלעיל, וקורא בכח חזק לְמָה, ולכן אות מ"ם הוא דגושה. וקצת כעין זה, כתב הגאון מו"ה שמשון הירש ז"ל [שמות ל"ב, י"א].

"ויאמר יעקב לבניו לְמָה תתראו" [בראשית מ"ב, א'] – אין זו שאלה גרידא, אלא לשון תימה, ולכן אות מ"ם דגושה, והנגינה מלעיל. "ויאמר ישראל למה הרעותם לי להגיד לאיש וגו'" [שם מ"ג, ו'] – זו היא שאלה גרידא, ולכן אות מ"ם רפה, והנגינה מלרע. ובניו השיבו על שאלתו ואמרו "שאל שאל האיש לנו" [שם ז'].

"לְמָה הרעותה לעם הזה, לְמָה זה שלחתני" [שמות ה', כ"ב] – 'למה הרעותה' זו היא שאלה גרידא, כלומר איזה סיבה גורמת להרע? ולזאת אות מ"ם רפה והנגינה מלרע. אבל לְמָה זה שלחתני, הוא לשון השתוממות, ולכן אות מ"ם דגושה והנגינה מלעיל. כי לפי דעת משה, לא היתה סיבה גורמת לשלוח אותנו, יען כי אין לו הכשרונות וההכנות לשליחות כזו, וממילא לא תושג שום תכלית בשליחותו. ואם יגזור ה' עלי בחיים, אבאר באופן זה כמה פסוקים בספרי תנ"ך.

כך יצא במקרה, ולא בכוונה ח"ו. לפי זה, קלקלנו את כל המטרה.

לכן בשאלה השנייה, משה רבינו שואל בחזק, לָמָּה יֵאָמְרוּ מְצָרִים. אבל את השאלה הראשונה, לָמָּה יִי יְיָ יִחַרְה אַפָּי בְּעַמִּי, מסביר הרש"ר הירש שהיא לא בלשון תימה, אלא יותר בלשון בקשה. משה אומר לה', הרי עם ישראל הם עמך, וידעת שהם קשי עורף. אחת מן המדות שלהם, הטבועה באִפְיָם, שהם עקשנים שבעקשנים. קשי עורף. מדה זו בולטת.

משה אומר לה', הרי הוצאת את ישראל ממצרים, בכח גדול וביד חזקה, נגד הטבע וכנגד כל הסיכויים. התגברת על הכל, אז מדוע בחרת דוקא את עם ישראל? הרי אנחנו מרדנים ועקשנים, האם לא היה עדיף לך לבחור איזה עם עלוב אחר, שכל מה שיאמרו להם, יעשו. ילכו אחריו כמו עדר, ואין בעיות. הרי אתה יודע מי זה עם ישראל. עם קָשֶׁה עֹרֵף הוא ושמות ל"ב ט"ו. האם עתה שהם לא שמעו לך, כבר תכלה אותם? הרי ידעת זאת מראש, שכך הוא עם ישראל, העקשים שבעקשים.

כך מסביר רש"ר הירש באריכות, וכיון שקשה לקרוא את כל האריכות שבדבריו, נסתפק בראשי הפרקים שאמרנו, בבחינת מראה מקום. [כאן העתקנו את כל לשונו. העורך]

העם הזה - עמך שלך הוא, ולא אני בקוצר ראותי, אלא אתה היודע כל תעלומות - העלית אותו מתוך המון הגויים ועשית אותו לעמך. ולא עוד, אלא בשעה שבחרת בו להיות לך לעם - נוצר העם הזה כיצירה היסטורית. אתה ידעת את המגרעות שבאופי העם הזה, אף הבולטת שבהן - קשיות העורף, שעה שהוצאת אותו מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה. דבר זה לא נעשה עלפי המהלך הטבעי של דברים, שכן קיומו היה מנוגד לטבע ולהיסטוריה.

אתה גְּבַרְתָּ על שניהם בגילוי כוח ניסוך, ובחזק ידך המושלת בעצמת איתני האדם, למען הצג עם זה כעמך שלך - למרות קשיות ערפו. לא ייתכן שעלה בדעתך, שיציית מיד למצוותיך

באמונת נצחים. לא ייתכן שעלה ברצונך לכלותו, מיד לאחר שהוכיח את מרדנותו.

אילו היה כן, היית בוחר בשבט אנשים צייתנים יותר, כדי לגלות את כוחך ואת ידך החזקה נגד איתני הטבע וההיסטוריה. אתה בחרת למטרותיך דווקא את קשי העורף שבין שבטי אדם, ומכאן שוודאי התכוונת לדרך אחרת, מאשר לכלותם מיד לאחר המקרה הראשון של ארציות.

ואפשר שדווקא קשיות העורף של שבט אנשים אלה, העיקשים שבעיקשים, היתה מכוונת לך שעה שבחרת בהם להיות לך לעם, שכן בחירה זו אמורה היתה להתגבר על קשיות ערפם, ונוכח חירותו המוסרית של האדם יושג דבר זה למרבה הפלא - אך רק במשך הזמן. כן בחרת דווקא בעם זה שעה שהיה משולל עֶצְמָה ואמצעיִיקוּם, נוכח כוחם האִלִים והמשעבד של אדוניהם, כדי לגלות את כוחך הגדול ואת ידך החזקה בהכנעת איתני הטבע והאדם. לשם איזו מטרה, ובוודאי בניגוד לכוונתך הראשונה. תניח אפוא לכעסך, שוודאי מוצדק הוא כשלעצמו, לכלות עתה ברגע זה את עמך "אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה"? לא ייתכן שזאת היא כוונתך.

בסוף הדברים הוא כתב כך, בפירוש הפסוקים האלה, הלכנו בדרך ההשערה, שאמנם קיים הבדל מושגי בין "לָמָּה" ל"לָמָּה". רד"ק בשער המלים סובר, כי שינוי הנגינה והדגש תלוי באות הראשונה של התיבה הבאה, ולפני האותיות א' ה' ע' תבוא תיבת "למה" בנגינת מלרע והמ"ם רפה. אולם המקרים החריגים המרובים, המובאים שם, מראים שהכלל עצמו מוטל עדיין בספק.

הפריע לרש"ר הירש, כל המקרים החריגים היוצאים מן הכלל. לא הסתבר לו שזאת הסיבה. אינני יודע אם קושייתו היא קושיא, כי בכללים רבים בדקדוק, מצויים עניינים רבים שיוצאים מן הכלל. ויתכן מאידך גם שהרד"ק בעצמו לא התכוון לומר שהיא הסיבה, וכמו שכבר אמרנו מקודם, כי אפשר שהוא אמר

שערי יצחק – השיעור השבועי

דהיינו שהוא מדבר בצער ובאנחה, כתוב לְמָהּ. לפי זה מובן מדוע כתוב בפסוק, לְמָהּ יִי יַחֲרָה אֶפְרָיִם בְּעַמּוּדָה. כי איננו שואל שאלה או תמיהה, אלא בסגנון בקשה.

ומעניין, שהרש"ר הירש למשל אמר, כי צריכים לבדוק את המקומות במקרא. והיינו, שניכר מדבריו שהוא לא בדק את כל המקומות הכתובים ברפי או בדגש, אם מתאימים הם להשערתו. ולעומתו, בעל קובץ דקדוקי תורה אומר שהוא בדק את כל הפסוקים, ודרכו אמתית ונכוחה. וזה לשונו, ובדוק על דרך זה כל למה שבמקרא, ותמצא לפרש כן. אך הוא מוסיף שלגבי איוב, שהוא משונה, שכתוב גם לעיל וגם רפוי, כי שני הדברים קיימים יעו"ש.

נשמע ממש הפלא ופלא. גם תלמיד הכתב סופר בחיבורו תורת בר-נש אמר כעין זה, כי אם יגזור ה' בחיים, הוא יבאר את פסוקי התנ"ך על פי זה. וכמו שהזכרנו מקודם. משמע שהוא ג"כ בדק, וזה התאים.

ואעפ"י שאלו הם אחרונים, חידוש גדול יש לנו לומר כיום, כי אחד מחכמי תימן הקדמונים כתב כן כבר לפני כשבע מאות שנים, הוא מה"ר נתנאל בן ישעיה בספר אור האפילה הנקרא נור אלצ'לאם וסוף פרשת שמות דף קצ"ח. ואעפ"י שהוא לא כתב בדיוק את אותם הדברים, אך הכיוון והרעיון שווה, שכשאר כתוב לְמָהּ, הוא בתורת קושיא.

ועפ"י כל זה תתיישב קושייתנו הראשונה גם כן, מדוע מנהיגו לחלק בקריאת תיבת למה, בין האשמורות לבין פיטום הקטורת. דהיינו, חכמי תימן שהנהיגו זאת, הבינו כהבנת בעל אור האפילה והאחרונים הללו. לכן אמרו, לְמָהּ לך איבה עם זרע אברהם אוהבך. לְמָהּ לך קנאה עם זרע יצחק עקידיך. לְמָהּ לך תחרות עם זרע יעקב תמימך. כל אלו רפים, כי זהו תפילה בדרך תחנונים, ולא קושיא. כוונת לְמָהּ ברפי היא כביכול, מה התכלית?

אנחנו פונים ואומרים, ריבוננו של עולם, הרי קניין שמים וארץ קראת אותם. אתה מחובר ומקושר עם ישראל לעולם. ישנו קשר בל ינתק

זאת רק בשביל הזיכרון, בתורת סימן, ובכדי שלא יהיה בלבול בספרים.

מהגם שמקובל בדרך כלל אצל הפשטנים, למצוא סיבות הקרובות ביותר אל הפשט. הרד"ק למשל הוא מחכמי הפשט, וכן רבים אחרים. ואין כוונתנו לומר רק שהוא אינו מדבר עפ"י סודות התורה, ואפילו לא על דרך הפשט והרמז, אלא שדרכו להידחק בכל מיני הסברים ונימוקים לפי הדקדוק, ללא התעמקות מיוחדת. למשל, לגבי הפסוק [שמות ט"ו, י"ז], מְקַדְּשׁ אֶדְנִי פּוֹנְנֵי יַדְיָהּ, תמה הרד"ק וסיעתו מדוע אומרים מְקַדְּשׁ, ולא מְקַדְּשׁ, והסבירו כי הוא לתפארת הקריאה. וכן בפסוק ויקרא כ"ה, ה' עֲנִבִי נְזִירָה לֹא תִבְצֹר, הוא הסביר כך.

אלו תירוצים דחוקים, כי לא היה להם אפשרות להסביר זאת עפ"י הפשט. כי מדוע רק במלים הללו יש עניין לְפָאֵר את הקריאה? אבל לכן לא היה להם מנוס אלא לומר שלפעמים ישנם פסוקים היוצאים מן הכלל, והם מסבירים את עיקרי הדברים. גם אינני חושב שהם שללו לגמרי את הפירושים הנסתרים, אלא שלא נודעו להם. אך בכל אופן דרכם היתה לומר את הבנתם, עפ"י דרכם וידיעותיהם.

וצריך להוסיף כי לא הרד"ק הוא הראשון שחידש כלל זה של אה"ע, כמובן מלשון הרש"ר הירש, אלא כבר הרבה לפניו כתב זאת ראש בעלי המוסרה, הוא ר' אהרן בן אשר, בספרו דקדוקי הטעמים.

מעניין כי בקובץ דקדוקי תורה ופרק ו' דף קי"טו הביין מעצמו רעיון זה, כעין מה שאומר הרש"ר הירש. וזה לשונו, נוכל להסביר כי שני מובנים במלת למה. האחד, על דרך שאלה ותמיהה. והשני, על דרך קְבִלְנָא ואנחה. על דרך שאלה ותמיהה, הוא מלעיל, וטעמו בלמ"ד ודגוש אחריו. וכשהוא על דרך קובלנא ואנחה, הוא מלרע ואינו דגוש.

הוא מחלק כעין מה שהם אמרו, אבל זהו קצת בסגנון אחר, וכפי שאמרנו מקודם, שלכל אחד ישנה גישה אחרת. לדבריו, אם מדובר על שאלה ותמיהה, כתוב לְמָהּ. ואם היא קובלנא,

בינותינו. בשביל מה להיות מסוכסכים? מה יצא לך מזה?

כמובן איננו באים בתביעה, כמו שזה נשמע, אלא רק בדרך תחנונים. מבחינתנו. אף שאנחנו יודעים שהקב"ה יודע מה הוא עושה.

וזה לשון מהר"נ בן ישעיה, ואמר למה הרעות, רפי, בתחינה ותפילה. למה זה שלחתני, דגש בחזקה, לפי שאמר שלח נא ביד תשלח, ורצה להשתחרר מהשליחות, ולפיכך אמר למה זה שלחתני.

תיבת בחזקה, המקור בלשון ערבי "בְּשִׁדָּה", והכוונה היא לסימן ידוע מעל האות, המקובל בכתב ערבי, המורה על דגש. אפשר לומר גם "תְּשִׁידָה", אך בזה הכוונה יותר להדגשה. ואילו "שִׁדָּה" היינו דגש. גם יש להעיר כי מה שתורגם כאן, רצה להשתחרר מהשליחות, במקור בלשון ערבי כתוב, יִתְּבַרְא מִן אֲלֶרְסָאֵלָה. והכוונה היא מלשון ניקיון וניעור. משה רבינו רצה להתנער מן השליחות.

רבינו נתנאל בן ישעיה חוזר ואמר זאת גם בפירושו לפרשת בהעלותך [דף ת"ט], על הפסוק [במדבר י"א י"א], לָמָּה הִרְעַתְּ לְעַבְדְּךָ, וְלָמָּה לֹא מְצַתִּי חֵן בְּעֵינֶיךָ. וזה לשונו, למה הרעותה, רפי. ולמה לא מצאתי חן בעיניך, דגש. מכאן למדנו כי למה שהיא רפי, דברים רכים ותחנונים. וְלָמָּה דגש, דברים חזקים. כמו וְלָמָּה הרעותה לעם הזה רפי, וְלָמָּה זה שלחתני דגש, מפני שכבר קדם לו 'שלח נא ביד תשלח', ולפיכך היה קשה הדבר על משה. מן הפסוקים האלו הוא למד את החילוק, שתיבת לָמָּה רפי, היא בתחנונים, וְלָמָּה הוא בלשון קשה.

אח"כ כתוב בספר אור האפילה דבר מעניין, עוד כמה מלים בזה"ל, כל דסמיך לאה"ר, הרי הוא רפי, וכל שאינו סמוך לאה"ר הרי הוא דגש. כאן הוא מביא את הכלל של המדקדקים. וצריכים להעיר על כך, תחילה שהכלל נכתב בכלל בטעות, ואין צריך לומר אה"ר, אלא אה"ע. אה"ר נכון לגבי תיבת 'בְּפָה', וכדלעיל. אבל אה"ע, הוא הכלל הנכון בענייננו.

חושבני עוד הערה, כי מלים אלו לא יצאו מידי המחבר, כי לאו רישא סיפא. בהתחלה הוא מסביר הסבר, ואח"כ הוא אומר כלל. גם אם המחבר היה כותב זאת, היה עליו לקשר את הלשון. לכן נראה לי כי היתה זאת הגהה בגיליון. מישהו כתב הערה בצד, ואחרי כן הכניסוה בגוף הספר. והא ראייה, כי יש לי ספר אור האפילה בכתב יד, ובו המלים האלו, שהם סיום בכלל מאת המדקדקים, אינן כתובות כלל. לכן נראה כי מישהו כתב זאת כעין הערה בצד, או כעין תמיהה, מה אתה מתפלל? הרי יש כזה כלל? אם המחבר בעצמו היה כותב זאת, הוא היה נצרך לסגן זאת באופן אחר, ולקשר בין הדברים. וכעת זה נראה מוכנס רק בדוחק. לכן המסקנא היא, שלפי הלשון נראה שזאת הוספה מחכם אחר.

הרווחנו עכ"פ תירוץ נפלא, להבין מדוע אנחנו מחלקים בזה בין האשמורות לבין פיטום הקטורת, כי בפיטום הקטורת שאומרים, וְלָמָּה אין מערבין בה דבש, אומרים זאת בדגש, כי הוא בסגנון שאלה ותמיהה, ולא בדרך תחנונים. וכן לפי מהלכים אחרים הדבר מסתדר.

שאלה מהקהל: לגבי הקושיא מפיסקת כת יש למעלה ומפיטום הקטורת, והתירוץ. האם אפשר לקבוע בזה דברים לפני שנעיין בכל תיבות למה שאינן במקרא?

תשובת מרן שליט"א: נכון. ראוי לבדוק את כל המקומות. אבל לפי חולשת זכרוני, לא נמצא עוד אצלינו לָמָּה רפי ומלרע, זולת בפיסקת כת יש למעלה. בתושבע"פ תמיד זה לָמָּה, מלעיל ודגש. כגון וְלָמָּה אמרו שתי שורות במרתף [פסחים פ"א מ"א], ולמה נקרא היתוש בריה שפלה [גטין דף נו:], ולמה נתעקרו האמהות [תנחומא תולדות אות ט:], לָמָּה הדבר קשה בעיניכם [נדה דף מח:], למה אמר אליהו, ענני שתי פעמים [ברכות דף ט:].

בירוד הלכתי בעניין קריאת פסוקי הגאולה שבמגילת אסתר ע"י הציבור בקול רם. ובעניין הפסוק 'כי גדול מרדכי בבית המלך'.

שערי יצחק – השיעור השבועי

מהרי"ץ מביא לכפול ארבעה פסוקים, וכן נוהגים, אך מוסיפים בדרך כלל עוד פסוק אחד, ומְרַדְּכִי יֵצֵא מִלְּפָנֵי הַמֶּלֶךְ, לפני הפסוק, לַיהוּדִים הֵיטָה אוֹרָה, אפילו שמהרי"ץ לא מזכירו. רבים נוהגים כך, ויש שלא.

במקומנו נהגו להוסיף עוד פסוק אחד ואסתר ט', ד', כִּי גָדוֹל מְרַדְּכִי בְּבֵית הַמֶּלֶךְ, וְשָׁמְעוּ הוֹלְךְ בְּכָל הַמְּדִינֹת, כִּי הָאִישׁ מְרַדְּכִי הוֹלְךְ וְגָדוֹל. אינני יודע את אתם מכירים את המנהג הזה, אבל הוא מפורש בש"ע המקוצר [סי' קכ"ב סעיף י"ג] בזה"ל, פסוקי הגאולה שקורין הקהל יחד בקול רם, אומרים אותן בנעימה יתירה ובמיתון, הן הקהל והן הש"צ. ואלו הן, איש יהודי וגוי ויתלו את המן וגוי ליהודים היתה אורה ושמחה וגוי כי מרדכי היהודי וגוי. ורבים נוהגים גם פסוק ומרדכי יצא וגוי, ויש נוהגים גם פסוק כי גדול מרדכי וגוי. כך היה מנהגינו, אבל מאז שבאתי לבני ברק, וראיתי כי רוב הציבור כאן לא נוהגים כך, אז עשיתי פשרה. הנני קורא פסוק זה בניגון, ובלי שהציבור אומרים גם הם.

מתחילה התפלאתי לעצמי, כיצד יתכן שלא נמצא כתוב בשום ספר בעולם מנהג כזה, לכפול גם את הפסוק 'כי גדול מרדכי', עד שמצאתי בספר יפה ללב [או"ח סי' תר"צ ס"ק י"ד] שכתב בזה"ל, שמעתי כי בק"ק מחזיקי תורה שבעירנו יב"ץ – יכון בצדק – נוהגים לומר גם כן פסוק כי גדול מרדכי בבית המלך וכו' כנזכר. דהיינו, בעירו איזמיר, היתה קהילה שנהגו שם לכפול גם את פסוק 'כי גדול מרדכי'.

מעניין כיצד התחיל והתקבל מנהג זה, בשני מקומות רחוקים. בתימן, ובתורכיה.

הערה מהקהל: אנחנו חבאנים, ואצלינו ג"כ נוהגים לכפול את הפסוק הזה.

תשובת מרן שליט"א: יפה מאד. חיזקת אותי. כבר חשבתי כי אנחנו היחידים בעולם... כנראה יש משהו משותף. רק נברר זאת בצורה יסודית, האם אתה מתכוון לפסוק 'כי גדול מרדכי' שלפני עשרת בני המן? לא פסוק דומה? בטוח? המשך ההערה מהקהל: אכן כן.

במגילת אסתר ישנם כמה פסוקים שהציבור קורא אותם ביחד. מהרי"ץ [עץ חיים דף קס"ד] כתב על כך בזה"ל, נהגו לומר ארבעה פסוקים של גאולה. תחילה אומרים שליח צבור ממגילה כשירה שבידו, ואח"כ כופלין אותם הציבור אחריו בקול רם. והם, איש יהודי היה וכו', שזהו תחילת הנס, שהיה איש כזה נמצא בעולם. אפילו שבפסוק זה, לא כתוב לכאורה משהו מיוחד ומשמעותי, כשאר הפסוקים האחרים, אך בכל זאת אומרים אותו הציבור בקול רם, כי עצם הימצאות אדם כזה בעולם, זו שמחה גדולה. ופסוק ליהודים היתה אורה וכו', שבו כלולות כל מעלות של שבח תורה ותפלין ויום טוב, כמו שדרשו רבותינו ז"ל [מגילה דף טז:].

והשלישי, פסוק ויתלו את המן, כי שם עיקר הנס במה שלא נשאר לו שם, כעניין [ישעיהו כ"ו, י"ד], וְתֵאבֹד כָּל יֵזֶר לְמוֹ, וכענין [תהלים נ"ח, י"א] וְשָׁמַח צְדִיק בִּי חֲזָה נְקָם, ובו עיקר הנס. ולזה תמצא שכתב בעל הרוקח, שיש בו אחת עשרה תיבות, כנגד פסוק [שמות י"ז, ט"ז], וַיֹּאמֶר בִּי יָד וגוי, שיש בו גם כן אחת עשרה תיבות. וכאן בתלייתו נתקיים יעודו יתברך ושבועתו. הרי השם נשבע, 'כי יד על כס יה'.

וזכורני, כי בספר תניא ראיתי מפורש לומר – גם כן – ויתלו, כמנהגינו, ע"ש, וכן בשבלי לקט. ולא זכרו פסוק ומרדכי יצא כלל יעו"ש. ופסוק רביעי, כי מרדכי היהודי משנה וכו', וכן כתבו המפרשים, שצריך לכפול, כדי לעורר הכוונה לברכה אחרונה, ומפני כבודו של מרדכי. ועיין רד"א ז"ל, וספר המנהג ז"ל.

[חשיבות פסוק איש יהודי לכפול, תובן מדאשכחן לרבי יהודה דסבירא ליה שמתחילים לקרוא את המגילה משם, מטעם שהוא תקפו של מרדכי, עיין משנה וגמרא מגילה דף י"ט ע"ב. אעפ"י שאין אנו כופלים פסוק אחר הדברים האלה דלרבי יוסי מתחילים משם, ולא פסוק בלילה ההוא דלרשב"י מתחילים משם. ובספר באר המועדים (קוית) פרק ח' סעיף פ"א נזכר פסוק זה. הוספת ידידנו הרה"ג איתמר חיים כהן שליט"א].

בדברי מהרי"ץ דלעיל צריכים להעיר שני דברים, שהם צריכים עיון. תחשבו עליהם, לא התבוננתי בהם עד עתה, רק כאשר עברתי היום על דברי מהרי"ץ האלו, הרגשתי קצת בקושי. האחד הוא, מדוע הוא מזכיר רק את התורה, את התפילין ואת היום טוב, הן אלו הם לא הכל?

כידוע לכולם, במסכת מגילה [דף ט"ז ע"ב] כתוב כך, ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר. אמר רב יהודה, אורה, זו תורה. וכן הוא אומר כי נר מצוה ותורה אור. שמחה, זה יום טוב, וכן הוא אומר ושמחת בחגך. ששון, זו מילה, וכן הוא אומר שש אנכי על אמרתך. ויקר, אלו תפילין, וכן הוא אומר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. למה מהרי"ץ דילג על המילה?

ועוד יש לעיין בכך שהוא לא הביא את המצוות האלו כסדר הפסוק.

צריך לדעת שלא נפלה טעות בהדפסה, כי בדקתי בכתב יד קדשו של מהרי"ץ, והוא כמו הנדפס.

שאלות אלו טעונות ישוב. הרי מצות מילה היא מאד חשובה, ולא שייך להתעלם ממנה.

חידוש בפסוק ליהודים היתה אורה.

דרך אגב, ראיתי ששואלים על מאמר זה, ליהודים היתה אורה, זו תורה. א"כ למה לא כתוב 'תורה' במפורש? מדוע הפסוק צריך לומר, אורה, וחז"ל צריכים לבוא ולהסביר לנו כי האורה זו היא התורה?

תשמעו תירוץ הפלא ופלא, אך נקדים לו הקדמה. מדוע בכלל הוזכרו כאן התורה ושאר המצוות? התשובה היא, שהמן הרשע גזר על עם ישראל גזירות, לבטל מהם את ארבעת הדברים הללו. כך מפרש רש"י על הגמ' שם [אמנם ע"י למהר"ם אלשיך בפירושו משאת משה דף כ', שביאר באופנים אחרים]. הוא ציוה שלא יעסקו בתורה, ולא ישמרו את הימים הטובים. אגב, משמע שהוא לא גזר על השבתות. כנראה שהפריעה לו רק שמחת

היהודים בימים טובים, אולי הוא גם חשב שהם מקללים אותו בחגיהם, לכן גזר רק על הימים הטובים ולא על השבתות. המן גזר גם כן על המילה והתפילין. ומכיון שבטלה הגזירה, זכו היהודים וחזרו לכור מחצבתם, והתחילו לקיים את התורה והמצוות.

ממילא חוזרת ונשאלת השאלה, למה הפסוק לא מפרש ואומר בהדיא, תורה?

אלא פירושו הוא, שעם ישראל הגיעו אז לדרגא שהבינו כי התורה היא אור העולם. ליהודים היתה אורה. היינו שהגיעו להבנה כי כל אור העולם, הכל מגיע רק מהתורה. לכן הפסוק אומר, אורה. אי אפשר לכתוב פשוט תורה. [וע"ע שבת דף פ"ח ע"א הדור קבלוה בימי אחשורוש].

צריכים להסתכל על העולם רק במשקפת התורה, וזו ההסתכלות האמתית שצריכה להיות. הכל רק עפ"י התורה. מי שמסתכל באמצעות דברים אחרים, אין לו אלא חושך ואפילה. [ע"י בשפת אמת פורים התרמ"ח, ד"ה איתא, הרגישו שהתורה היא האורה, והשמחה אינה אלא ביום טוב וכו' וכך השאר].

מה שמהרי"ץ מציין לספרים תניא ושבלי הלקט, צריכים לדעת כי למעשה שניהם הם כמו ספר אחד. יתכן אפילו שהמחבר בעצמו כתב את שניהם, בשתי מהדורות שונות, או שחכם אחר, אחריו, קיצר את הספר שבלי הלקט, וקרא אותו בשם אחר, תניא. לכן לא ברור שספר תניא ושבלי הלקט נחשבים לשתי דעות. וכבר דנו בזה.

ביאור שיטת הגאונים שקודם הציבור קורא את פסוקי הגאולה, ואחריהם קורא החזן. דעת המזרחי ומהרי"י ונה בעניין זה, ומשא ומתן בדבריהם.

בגוף עניין קריאת פסוקי הגאולה בקול רם, צריכים לדון. מה לעשות בקהילה חדשה שנתייסדה, ורוצים לדעת כיצד לקרוא את הפסוקים הללו. כידוע, ישנם חילוקי מנהגים באופן קריאת הפסוקים, האם קודם כל קורא הש"ץ, ואחרי כן הקהל קוראים. או שקודם קוראים הקהל, ואחרי כן הש"ץ.

שערי יצחק – השיעור השבועי

כמו הש"ץ, וכמו שמהרי"ץ כתב, וחלקם בכלל מחזיק מגילות פסולות, ואולי יש שלא מחזיקים כלל ועיקר, ממילא הם יצאו ידי חובתם רק בדיעבד. כמו שידוע בדין מקרא מגילה, כי אם קרא את מקצתה בע"פ, יצא ידי חובה. ממילא גם הם יצאו ידי חובתם רק בדיעבד, ולא עוזרת חזרת קריאת הש"ץ לתקן, כי הם כבר יצאו ידי חובתם, ומפסידים את הקריאה דלכתחילה מדין שומע בעונה על ידי הש"ץ. ממילא לכאורה יוצא שמנהג צנעא הוא עדיף יותר.

אגב, כאן המקום להזכיר שוב, על מגילות הגויל. לראות ולהקפיד בשרטוט שיהיה ניכר חריץ במציאות, ולא שנמחק לפני הכתיבה. ונשאר בו רק רושם, קווים כמו במחברות. להקפיד שבעתיים, לפחות מי שקורא לציבור, שלא יקרא במגילה עם שרטוט בלי חריץ.

נחזור לענייננו. על נושא זה, בעל הקונטרס מאריך באריכות רבה, המבררת בפרוטרוט את שורש עניינים אלו. ובדף י"ח מסיק וכתב כך, ולא מצאתי דבר מפורש בטעם שהנהיגו בשאר קהילות שהקהל יקרא את פסוקי הגאולה קודם, ורק אח"כ ש"ץ, ולא בהיפך. הוא שואל למה עושים זאת? וכן הוא כמנהגם, בראשונים שהזכרנו בתחילת דברינו לעיל.

ובדף י"ט הוא מביא דבר מעניין, שלמה"ר יוחנן מזרחי ותלמידו מהר"י ונה היה מנהג חדש באופן אמירת פסוקי הגאולה. וזה לשונו, נהגו אצלם, שהש"ץ אומר את הפסוק בתחילה, ואחריו כופלים הציבור, ושוב חוזר ש"ץ לקרותו בקול רם ובניגון. ולכאורה מה טעם יש בזה לקרוא כל פסוק מהם שלושה פעמים?

אבל הוא מסביר זאת באופן נחמד, אולם להנ"ל אתי שפיר, דרצו להרוויח מעלות שני המנהגים משני הצדדים, גם להימלט מהחשש שמא יצאו ידי חובה בדיעבד בקריאה בע"פ, או מתוך ספרים שלפניהם, ולא יוכלו לתקן זאת שוב וכנז"ל. ולכן הקדימו את קריאת הש"ץ מתוך המגילה הכשרה ורק אח"כ חזרו הקהל על הפסוקים, וגם רצו שלא תהיה הקריאה הגרועה באחרונה אלא הקריאה המהודרת,

בדברי מהרי"ץ דלעיל מפורש שתחילה אומרם הש"ץ ממגילה כשרה שבידו, ואח"כ אומרים אותו כל הקהל. מאידך, מנהגינו, וכן מנהגם של רוב ככל הקהילות, שתחילה אומרים אותו הקהל, ואחרי כן הש"ץ.

כך כתבנו בס"ד בש"ע המקוצר [סי' קכ"ב סעיף כ"ג], אותם פסוקי גאולה שאומרים הקהל בקול רם, צריך השליח ציבור לחזור ולקרותם מתוך המגילה הכשרה. ויש נוהגים שהש"ץ אומרם תחילה, ואח"כ הקהל. בהערה למטה כתבנו כך, כ"כ מהרי"ץ בעץ חיים דף קס"ד ע"א, ושתילי זתים סימן תר"צ ס"ק י"ב, והוא מנהג עירם צנעא, ועוד כמה מקומות.

ב'שערי יצחק' [משפטים ה'תש"ע, חוברת שערי יצחק דף קמ"ט], הסברנו מדוע איננו מאמצים את מנהג צנעא, המפורש בדברי מהרי"ץ, משום שמהרי"ץ לא כתב בזה אלא את מנהג עירו. לא שהוא הנהיג זאת, וזה אינו מנהג הקדמונים, וגם לא נמצא לו מקור בספרי קדמונים. אם מהרי"ץ היה במקום אחר, הוא היה כותב את המנהג האחר, הרווח. ובמלים אחרות, לא היה למהרי"ץ עניין דוקא במנהג כזה, והוא כתב את המציאות שהיתה נהוגה בעירו. השיעור דאז נסוב על עניינים רבים כאלו, הכתובים בספרי מהרי"ץ, ואפילו הכי איננו נוהגים כמותו, ואפשר לעיין שם באריכות.

השאלה כעת היא, באופן שישנו ביהכ"נ חדש, ובתוכו הקימו קהילה חדשה, והם רוצים לדעת באיזה מנהג לתפוס. חלק מהם מיוצאי צנעא, וחלק ממקומות אחרים. מקצתם כך, ומקצתם כך. מה עדיף? איזה מנהג יותר טוב?

זה עתה יצא לאור קונטרס שנקרא אמרי חן, המברר באופן יסודי ובהרחבה את כל הנושא הזה, בשקלא וטריא, ממש בלמדנות, ובהיקף נרחב, לעמוד על יסודות המנהגים בזה. הקונטרס נסוב סביב השאלה המרכזית בעניינים אלו, שאם הציבור אומרים את הפסוקים הללו מתוך מגילותיהם, מעיקר הדין יצאו ידי חובת קריאת פסוקים אלו. וכיון שבמציאות, לא כולם מחזיקים מגילות כשרות

ולכן לאחר קריאת הציבור, חזר הש"ץ שוב וקרא את הפסוק מתוך המגילה.

הרי כאשר אומרים פעמיים, הקריאה האחרונה היא התופסת, כי באים לתקן את מה שמקודם, והרי זה לא מתאים בענייננו, כי אנחנו חפצים שקריאת הש"ץ תהיה העיקרית, ממילא אם קודם יקרא הש"ץ, ואחרי כן הציבור, הרי הם כביכול סיימו בקריאה גרועה שאינה בכשרות. זו הסיבה לדבריו, שהעדיפו מה"ר יוחנן מזרחי ומה"ר יצחק ונה לקרוא שלושה פעמים, תחילה הש"ץ, שמוציאם ידי חובה בכשרות, ואחרי שוב הציבור, וחזר הוא אחריהם.

מסיים מחבר הקונטרס במסקנא לדינא בזה"ל, מנהג ק"ק צנעא ועוד מקומות, שתחילה ש"ץ קורא את פסוקי הגאולה מתוך המגילה, ואח"כ כופלים אותם הקהל. וכ"כ רבותינו השתילי זיתים ומהרי"ץ זצ"ל. והוא מנהג יפה, כי באופן זה מתקיימת מצות הקריאה לכתחילה לכו"ע, ויוציאים מידי כל חשש וספק, כמבואר היטב בפנים.

מכל מקום, שאר קהילות שנוהגים בהיפך, שהקהל קורא תחילה ואח"כ חזר ש"ץ לקרותם, אין להם לשנות מנהגם, כי יש להם על מה שיסמוכו, וגם כמה ראשונים העלו המנהג באופן זה. אלא שראוי ונכון לנוהגים כן, שבשעת קריאת הקהל את פסוקי הגאולה, יתנו דעתם ויכוונו בפירוש שלא לצאת בקריאת עצמם, אלא בקריאת הש"ץ, ובפרט בפסוק האחרון. דהיינו, להקפיד שתהיה להם כוונה הפכית, נגדית, שלא לצאת בקריאת עצמם, אלא מאת הש"ץ.

מובן לפי דבריו, כי מנהג צנעא הוא העיקרי, ואותם הנוהגים אחרת, ייש להם על מי לסמוך". קול ענות תלושה [שמות ל"ב י"ח]. הם יכולים להישאר ב"מנהגם", כי "כמה ראשונים" אומרים כדבריהם.

חושבני שהדברים הללו אינם נכונים, ואנחנו נסביר זאת בעז"ה. לפענ"ד אנשי צנעא הם ששינו את המנהג, והראיה היא שאין שום ספר

בעולם שכותב את המנהג שלהם, אבל נלך לפי הסדר.

אז בשיעור מקץ ה'תש"ע הנ"ל, דיברתי כבר על הסברות המדוברות בקונטרס זה, שעיקרם הוא, כי על ידי קריאת הקהל, לכאורה כבר יצאו ידי חובתם. אבל התשובה היא, שלא יוצאים בכך ידי חובה, כי כולם יודעים שתכף הש"ץ יקרא. והרי ידועים הטעמים, מדוע הקהל שונים את הפסוקים האלו, או משום שמחה, או בשביל שלא יירדמו, ובכדי לעורר את התינוקות. ממילא הדבר דומה למה שהיה נהוג בתימן בעי"ת צנעא, ומקומות נוספים, לתקוע ברה"ה בעלות השחר. לא בירכו על כך, כי יודעים שהעיקר הוא בתקיעות שאחריהם. אותו הדבר כאן, אפילו שהציבור קוראים, הם יודעים שקריאת הש"ץ היא העיקרית. ואפילו למאן דאמר מצוות אין צריכות כוונה, כביכול יש כאן כוונה הפוכה.

בשיעור לפני כמה חֲדָשִׁים [שיעור מוצש"ק מקץ ה'תש"פ] הוספנו לדבר על כך, גם לגבי קידוש על ידי קטן. האם אפשר לקדש על ידי קטן, כי הגברים לכאורה כבר יצאו בתפילת ערבית ידי חובת קידוש דאורייתא, וגם המשנה ברורה [סי' רע"א סק"ב]. ויעו"ש בהוספות שבמהדורת דרשו"ן דן בכך. ישנה סברא שאומרת לפעמים, שאפילו שקיימו את מעשה המצוה בפועל, לא יוצאים בה ידי חובה, כי כלולה כאן כוונה הפכית.

אלו הדברים שכבר דיברנו עליהם בעבר, אבל כיום, מכיון שישבנו שנית על מדוכה זו, נתחדשו לנו חידושים נוספים, וכדלקמן.

תחילה צריכים לדעת, כי המנהג הנפוץ בישראל, לקרוא את פסוקי הגאולה בקול רם עוד לפני הש"ץ, אינו מפורש רק בספרי הראשונים, אלא גם בדברי הגאונים. כך אומרים רב סעדיה גאון, רב עמרם גאון, ורב האי גאון. הזכרתם בשיעור מקץ ה'תש"ע, והבאתי כי כולם אומרים במפורש שהציבור אומר את הפסוקים לפני הש"ץ. הם לא מסבירים למה, אבל כך מפורש בדבריהם. ועוד

שערי יצחק – השיעור השבועי

המקוצר [הלכות נדרים ושבועות, סי' קס"ח עיני יצחק הערה כ"ב, דף רל"ז] כתבנו בס"ד להיזהר מלשונות אלו, בזה"ל, וישנם עוד לשונות חמורים שיש בהם ספיקות ומחלוקות אם הן נחשבים שבועה, ולכן צריך אדם לימנע מהם, ולגער באומרים כן. כגון חי נפשי, כה אחיה, בחיי, בחיי אביו או אמו או בניו, באמת, באמונה, הן צדק, וכדומה. ברם יתכן שהגאון אינו סובר כך, אפשר בכלל שהוא סובר שאין בכך חשש שבועה. אך למעשה הדבר אינו פשוט כי תשובת רב האיי גאון הזו מתורגמת מערבית, ואינני יודע אם הם תרגמו במדוייק. המקור אינו לפני.

רב האיי גאון מפרט את הפסוקים במגילה הנקראים בקול רם בזה"ל, ליהודים, כי מרדכי, ומוסיף כי האומה הסכימה עליהם. ישנה הסכמה על כך בישראל. מקובל על כולם.

עתה תשמעו מה שאומר רב עמרם גאון [בסידורו דף ק"א] בשם רס"ג, דברים שונים. וזה לשונו, וכי מטיא ומרדכי יצא, א"ר סעדיה זצ"ל, דמנהגא הוי, דפתח ש"ץ מלת ומרדכי יצא בלחוד. דהיינו, הש"ץ לבדו אומר את המלים ומרדכי יצא. ובתריה ענו כולי ציבורא זמרדכי יצא כולי פסוקא, עד זש"מחה. ובתרייהו, הדר ש"ץ נמי ליהודים, זו המלה לבדה, ובתריה, ענו כולי צבורא ואמרינן כולי פסוקא עד ויקר. והדר אמר ליה ש"ץ זמנא אחרינא, כדעבד בקרא, ומרדכי יצא. מעניין שהוא מפרט בדיוק, אם הם חוזרים על מה שהוא אמר, ומרדכי יצא בלחוד, או דברים אחרים.

עוד בשם רב עמרם, ואיכא צפונין – דהיינו ישנן קהילות – דעבדו הכי, דכי מתחיל ש"ץ מלת ומרדכי יצא בלחוד, ענו כולי ציבורא מלפני המלך. ואמרי כולי תרוייהו פסוקי, ומרדכי יצא, וליהודים היתה. לא חוזרים על מה שהוא פותח. עכ"פ רק אחרי קריאתם, הוא חוזר וקורא את שני הפסוקים. הדברים מפורשים כפי מנהגינו.

לרבינו נתנאל בן ישעיה – בעל אור האפלה עה"ת, יש פירוש גם על מגילת אסתר, וגם הוא,

יותר מזה, אין אפילו דעה אחת האומרת לנהוג כפי אנשי צנעא...

לשון רב סעדיה גאון בסידורו [ירושלים ה'תשל"ט, עמ' שס"ט] כך היא, ובתורה י' פסוקים שהציבור קורא בקול, אותם ותרגומם. זה מנהג שאינו קיים כיום. וזה לשונו, י"י ילחם לכם (שמות יד, יד). ויאמינו בי"י (שם שם, לא). י"י איש מלחמה (שם טו, ג). מי כמוך (שם שם, יא). מקדש י"י (שם שם, יז). י"י ימלך (שם שם, יח). כי מחה אמחה (שם יז, יד). י"י י"י אל רחום וחנון (שם לב, יב). [שוב מחרון אפך] (שם לד, ו). אצל האשכנזים יש את זה, שני הפסוקים האחרונים, בקריאת ס"ת שבתעניות ציבור, הקהל או יחד, ואח"כ חוזרם החזן. תמחה את זכר עמלק (דברים כה, יט).

ובנביאים שלוש, קדוש (ישעיה ו, ג). ברוך (יחזקאל ג, יב). לא ימושו מפיד (ישעיה נט, בא).

ובכתובים שניים, ליהודים היתה אורה (אסתר ח, טו). כי מרדכי היהודי (שם י, יא). מפליא גם שהציבור קראו אותם, ביחד עם תרגומם. גם בגמרא הדבר מובא כך. אבל אנחנו לא נוהגים לתרגם את מגילת אסתר כידוע.

עוד מובאת שם [בתשובה שהובאה בקובץ אור ישראל מונסי, כ"ג שנה ו' ג'] תשובת הגאון, גאון בסתם, וכנראה שהוא רב האיי גאון שהתכוונתי בשיעור מקץ ה'תש"ע האמור לעיל, כי כעת לא מצאתי מפורש בדברי רב האיי גאון כן. מה שמביאים סתם בשם הגאון, מתכוונים בדרך כלל לרבינו האיי.

וכך הוא כתב, ומה שזכרתם עוד וסלחת לעונינו (שמות לד, ט), לא נדע יסוד לקריאתו [בציבור].

וששאלתם אם תשנו ממנהגכם. אלו הדברים, אינם בתלמוד, ואינם מהיסודות החמורות, אבל הם [מנהגים] יפים. ובחיי, שהם בירושלם מן הקדמונים. מפליא לכאורה שהוא משתמש בלשון, ובחיי. מדוע הוא צריך להישבע? אינני מבין, ולא ברור לי מה העניין לכך. הרי כשאומרים בחיי, יש צד שהוא כשבועה. בש"ע

אחד מקדמוני חכמי תימן, כתב כן. וזה לשונו, ויתלו את המן על העץ. זה מְדַבְּרִים שהציבור צריכים לענות בקול רם. תשמעו איזה דוגמאות הוא מביא, ואל מה הוא משווה את קריאת פסוקים אלו. כגון יהא שמיה רבא, קדוש קדוש קדוש, ברוך כבוד י"י ממקומו, עושה שלום, ויתלו את המן, ליהודים היתה אורה, כי מרדכי היהודי מְשַׁנֵּה. ועוד דברים שהציבור צריכים לאמרם בלחש, כגון תפילה, וברוך שם כבוד מלכותו, ויסע מלאך האלהים עד ויבקעו המים. פירושו למגילת אחשוורוש - אסתר - נדפס שתי פעמים. הראשון, בספר אגדתא דמגילה, אבל שם הוא נדפס בצורה משובשת. ונדפס שוב בספר זיכרון להר"י נסים [חלק ג' דף שמ"ז]. הוא אומר במפורש שהציבור צריכים לענות בקול רם.

המלה 'לענות' אינה חדה, משמעותה אינה ברורה כל כך. מה הכוונה לענות? בדרך כלל מתכוונים בזה לעניית תשובת שאלה, אבל לפעמים ענייה הכוונה להתחלת משהו, כמו שנאמר אצל איוב בהתחלה ג', וַיַּעַן אִיּוֹב וַיֹּאמֶר. עוד לא אמרו כלום. הוא מתחיל לדבר, ובכל זאת נחשב כעונה. וישנן דוגמאות נוספות לכך. מובן 'ענה' מתפרש לפעמים כאמירת דבר מה בקול רם, כמו שכתוב למשל על הביכורים [דברים כ"ו ה']. וְעֲנִיתָ וְאָמַרְתָּ. אבל מה הכוונה כאן? יש לציין גם כי לפעמים מובן ענייה מתפרש בלשון עדות, כמו שכתוב [שמות כ"י י"ג] לֹא תַעֲנֶה בְרַעְיָךְ. הרד"ק [בספר השרשים שורש ענה] מאריך על כך.

כתוב על מרים הנביאה [שמות ט"ו כ"ג], וַתַּעַן לָהֶם מְרִיָם. למי היא ענתה? ישנם האומרים שהכוונה היא לפזמון, דהיינו שהיא ענתה את הפזמון. גם זכור לי בשם ספר שכל טוב, לגבי הבאר שכתוב [במדבר כ"א י"ז], עָלִי בְּאֵר עֲנֵנוּ לָהּ, שהכוונה לפזמון. דהיינו ששרו וענו על שירת הבאר, והם עונים. זהו נחשב מענה, דהיינו פזמון החוזר.

אמנם בענייננו, לגבי 'עניית' הציבור בפסוקי הגאולה, הדבר אינו מתאים. הוא מדמה זאת

לעניית אמן יהא שמיה רבא. הש"ץ אומר יתגדל ויתקדש וכו', ואמרו אמן, וכולם אומרים יהא שמיה רבא וכו'. גם בקדושה זה כך, הש"ץ אומר יוצר אור וכו', משבחים ואומרים, והציבור עונים, קדוש קדוש, וברוך כבוד. וכן לגבי עושה שלום, שהציבור עונים. וזהו אגב, בדיוק כפי מנהגינו, שהש"ץ אומר תתקבל, והקהל עונים, אמן, עושה שלום במרומיו וכו'. טעם הדבר הוא פשוט לפענ"ד, מכיון שאומרים לשון 'עלינו', ולא מתאים שהש"ץ יאמר כן, לכן הקהל אומרים אותו כולם.

וכן לגבי פסוק זיתלו את המן.

נמצא איפוא, מכך שרבינו נתנאל בן ישעיה משתמש בלשון ענייה, ומביא את הדוגמאות של יהא שמיה רבא וקדושה ודומיהם, מוכח שהוא סובר כמו רב סעדיה גאון, שהש"ץ מתחיל את המלים, ויתלו את המן, והם חוזרים את המלים האלו וגומרים אחריהם את כל הפסוק. וכן בפסוק כי מרדכי היהודי. נמצאנו למדים כי ברור גם מדבריו שהש"ץ הוא זה שהתחיל, והם מיד ענו ואמרו את כל הפסוק. מסתמא ששיטתו הולכת כפי הגאונים וכל הראשונים שאומרים שהציבור פותח ואומר ראשון. וגם הגאונים אומרים במפורש, בתרייהו הדר ש"ץ נמי ליהודים. הם תמיד חוזרים על המלה, הדר. משמע שהציבור אומר אותם לפניו.

נמשיך בדברי רש"י בסידורו [סימן שמ"ד] שכתב כך, [ודרך] הוא ששליח צבור מתחיל ראש הפסוק, ושותק עד שיפסוק המקרא מפי הציבור, ואחד חוזר וגומר, ואינו אלא לרמוז לצבור לאמרו. לכן הש"ץ מתחיל את הפסוק, ומרמז להם להמשיך, והם גומרים אותו.

אותו הדבר אומר רב סעדיה גאון בסידורו גם לגבי אמן יהא שמיה רבא. הש"ץ אומר יתגדל ויתקדש וכו', ואמרו אמן, הם עונים אמן, והוא ממשיך ואומר להם כפתיחה (שלוש מלים ראשונות) יהא שמיה רבא, ואז הציבור עונים פה אחד, אמן יהא שמיה רבא מברך וכו'. אצלינו הציבור אומרים זאת לבד. דהיינו

שערי יצחק – השיעור השבועי

לברר, האם זה כך רק בפסוק האחרון, בכדי שיספיקו לגלול, או בכל פסוקי הגאולה? המשך תשובת הרב יפת מה טוב יצ"ו: בכל הפעמים.

תשובת מרן שליט"א: כנראה שכך הם הבינו, אבל בכל אופן, בכל התכאליל שכתב מהר"י ונה שראיתי, דהיינו בכתה"י שראיתי אצל, וכן ידוע בדרך כלל ממקומות אחרים, מפורש כדברי הגאונים, אלא אם כן יש שם נוסחא אחרת.

מה"ר יצחק ונה הביא בשם אבן הירחי, מחבר ספר המנהיג. וכך הוא כתב, בשם אבן הירחי, נהגו לומר התחלת – ארבעה פסוקים אלו – אומר הש"ץ תחילתו, והציבור משלימין אותם בקול רם, ואח"כ חוזר אותם הש"ץ בקול רם ובניגון. מפורש בבירור שהוא אומר רק את תחילתם. אבל אני דן אותם לכף זכות, שכנראה לא היה כתוב להם את המלה תחילתם. אך כך כתוב בספרי הגאונים. לפי דבריו, הש"ץ אכן הוא המתחיל, אבל הוא לא אומר את כל הפסוק, אלא רק את התחלתו. אחריו אומרים הציבור את כל הפסוק, ואחר כך הציבור חוזר.

ובכל אופן רואים כי גם לדעתם, העיקר הוא עניית הציבור.

בספר אור ישראל [מונסי כ"ג עמוד קצ"ב שנה ו' ג'] כתוב בזה"ל, מנהג בני תימן הוא, שתחילה אומר החזן את כל הפסוק, ואח"כ אומרים אותו הקהל. כותב המאמר הוא אשכנזי, הרי"ש שפיגל, לכן הוא כתב בכלליות שזה מנהג בני תימן. כבר אמרתי לכם שבני שאר עדות מבלבלים מתוך חוסר ידיעה. אי אפשר לומר שכן הוא מנהג תימן, והיה לו לדייק ולומר מנהג בני צנעא. [הוא לא ידע והתבלבל, כי כך הוא ראה בספר ויצ"ב, ונסמך עליו. העורך].

הוא ממשיך ומביא בשם רב אחד שני הסברים למנהגם בזה"ל, הרי ההלכה קובעת שאחרי קריאת המגילה יש לברך את ברכת הרב את ריבנו, כאשר המגילה גלולה. לפי מנהגינו עולה כי לאחר שהחזן סיים את קריאת המגילה, אין

ממשיכים יחד, אמן, יהא שמיה וכו'. וכן מנהג שאר קהילות. לכן אחת מן השתיים, או שהשתנה משהו מימי קדם, או שלא מצאו צורך לנהוג כך, כי הציבור כבר יודעים לבד מה לענות בהמשך. הם לא צריכים שידריכו אותם מה היא הפתיחה. אבל מובן כעת בבירור שהציבור היו הראשונים לענות.

דבר נוסף שצריכים להעיר, כי אינני חושב שישנו איזה שהוא מנהג או דעה, הסוברת לקרוא שלושה פעמים, כמו שכתבו כאן בקונטרס אמרי חן [בשם עורכי משנה ברורה 'אוצרות'. העורך], כביכול זוהי דעת מה"ר יוחנן מזרחי, וגם דעת תלמידו מה"ר יצחק ונה.

מה"ר יוחנן מזרחי חיבר פירוש על מסכת סופרים [נדפס מקרוב, בירושלים ה'תשע"ז], וזה לשונו שם [פרק י"ד, הערה ד', דף ס"א], ובספר המנהיג ובספר אבודרהם פסקו, שארבעה פיסוקים כופלין אותם העם עם ש"ץ, ואלו הן. איש יהודי וכו', ומחזיר פסוק זה ש"ץ פעם 'שלישית' אחר הציבור לבדו. לכאורה מפורש כאן כמו שהם הבינו, שאומרים בשה"כ שלושה פעמים. אבל לא נראה לי שזאת היא כוונתו. מה"ר יוחנן מזרחי מתכוון אל מה שאומרים הגאונים, שהובאו דבריהם לעיל, שהש"ץ פותח ואומר, איש יהודי, ואז אומרים הציבור ביחד את שאר הפסוק, או את כל הפסוק, מתחילתו ועד סופו, ואחרי שסיימו, חוזר ואומר הש"ץ את כל הפסוק מראשו לסופו. לכן הוא משתמש בלשון, פעם שלישית.

הערת הרה"ג משה שליט"א: זכורני כי כך הוא מנהג החבאנים. כך נדמה לי, שהש"ץ מתחיל את תחילת הפסוק, ואז הציבור אומר את כל הפסוק, ואחריהם הש"ץ אומר את כל הפסוק. תגובת מרן שליט"א: אכן כן? הרב יפת מה טוב יצ"ו, האם אתה מכיר את המנהג הזה?

תשובת הרב יפת מה טוב יצ"ו: כן, ממש שלושה פעמים.

תשובת מרן שליט"א: לפי דברייך יוצא שהם קוראים את כל הפסוק, שלושה פעמים, וכמו שהבינו העורכים דלעיל. העורך. אבל צריכים

הוא יכול לברך מיד את הברכה, אלא עליו לגלול קודם את המגילה. נמצא שכל עת גלילת המגילה, פעולה הנמשכת זמן מסויים, הציבור עומד וממתין לשמוע את הברכה, ויש בכך משום טורח ציבור. אמנם לפי מנהג תימן, הרי בעת שהציבור קוראים את הפסוק, הוא יכול לגלול את המגילה, ונמצא שמיד לאחר שהם סיימו את קריאת הפסוק, הוא יכול לברך את הברכה, ונמנעה טרחת הציבור. [ויצ"ב חלק ג' פכ"ו סימן ה'].

ומוסיף כותב המאמר להביא סיבה שנייה מדנפשיה, ואפשר עוד להוסיף על דבריו. לפי מנהגינו נוצר מצב כי אחר שהקהל קרא את הפסוק האחרון, יש מהציבור שכבר גוללים את מגילתם, ויש כבר שאינם מאזינים לחזן, ונמצא שקריאת הפסוק האחרון אינה נעשית בנחת. לפי מנהג בני תימן הכל אתי שפיר.

לפי טעמים הללו, מובן שבגלל הפסוק האחרון, הקדימו לעשות כן גם בפסוקים הראשונים.

דרך אגב, אמרנו מקודם כי כפי מה שכתב מהרי"ץ, ישנם ארבעה פסוקים שאומרים הקהל בקול רם, נמצא שהם כנגד שם הוי"ה. ולרבים שמוסיפים פסוק חמישי, ומרדכי יצא וגו', הכוונה היא כנגד ארבעה לשונות של גאולה, כנגד ארבעת פסוקי גאולת מצרים, ובנוסף יש את הכוס החמישית של אליהו הנביא, שהיא כנגד הפסוק [שמות ו' ח'], וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ. וגם לפי מנהג עירנו ומקומות נוספים, ונמצא שכופלים ששה פסוקים, מפני שמוסיפים כי גדול מרדכי וגו', יש רמז, וכדלקמן.

בש"ע המקוצר [עיני יצחק על ס"י קכ"ג הערה י"ז, דף רצ"ג] הבאתי את עניין הדלקת הנרות בפורים. הרי מהרי"ץ [עץ חיים דף קס"ו ע"א] כבר עורר על הדלקת נרות שעה בסעודת פורים, והסברנו זאת שהשעה רומזת לאות וא"ו. כך כתבנו שם בשם ספר שער הכוונות, המגילה היא ההארה היוצאה מחוץ ליסוד, וגם היא ארוכה בצורת וא"ו. זהו סוד המגילה, והוא הסבר גם למנהג אנשי עירנו ועוד, לכפול ששה פסוקים.

דרך אגב, יש להעיר עוד על מה שכתוב בקובץ אור ישראל הנז"ל, שכותב המאמר, הרב שפיגל דלעיל, קצת ערבב את הדברים. הוא כתב בשם מהרי"ץ, שלא אומרים את הפסוק, כי מרדכי היהודי וגו', אלא את הפסוק ויתלו את המן וגו'. אבל זוהי טעות, ונתחלפו לו הפסוקים. בודאי כופלים גם את הפסוק כי מרדכי היהודי וגו', אלא שמהרי"ץ לא הזכיר את כפילות פסוק זמרדכי יצא וגו'. מובן שהוא סובר שאין לכפול, ואכן ישנם הנוהגים כך.

נחזור לענייננו בס"ד. רצוני להסביר את שורש הסוגיא, מדוע לפי האמת, אנשי צנעא שינו את מנהג העולם, והקדימו את קריאת החזן לקריאת הציבור. לפני שנסביר זאת, נדגיש שוב, כי כל הגאונים וכל הראשונים, וכל מי שמזכיר את מנהג כפילות הפסוקים, כולם אומרים פה אחד שהמנהג הוא שהציבור פותח, ורק אחריהם החזן.

והאמת שצריך ביאור, מדוע זה כך? ברם אפילו שאותם הראשונים לא הסבירו זאת, חושבני כי הדבר פשוט. לפי הטעם שכפילות פסוקי הגאולה הוא משום שמחה, מובן ופשוט מאד מדוע לכפולם. תתבוננו, עד שהציבור מגיעים אל העניינים שמייחדים את הנס, למשל איש יהודי וגו', מיד השמחה פורצת. מתלהבים. כבר לפני שהש"ץ קרא, הם מקדימים אותו ואומרים זאת בקול רם. מיד כאשר מגיעים לפסוקי הגאולה, החזן גומר את הפסוק וייטב הדבר בעיני המלך ויעש כן, כולם "קופצים", צועקים ביחד, איש יהודי וגו'. ויתלו את המן וגו'. זוהי הוראת שמחה והתלהבות יתירה. כך הוא טעם המנהג. אם אנחנו ננהיג שהציבור יקרא אחרי החזן, הוראת השמחה תפחת.

הערה מהקהל: ראיתי כמו עיני במקומות שנוהגים כמו הצנעאנים, שהש"ץ אומר תחילה, ואחריו הציבור, שהשמחה נעדרה.

תשובת מרן שליט"א: יפה אמרת. כאשר כולם "קופצים", זהו ביטוי לשמחה. בשמחה ובהתלהבות אומרים פה אחד, ויתלו את המן וגו'. השמחה פורצת.

שערי יצחק – השיעור השבועי

נתבטלה, יש מקום אולי לדון עליהם להקדים לכפול לפני הש"ץ.

בעיר צנעא היה מנהג שבזמן קריאת המגילה, הסתובבו עניים לקבץ נדבות בבית הכנסת. כך היה ה"ה בזמנם. להבנת העניין, נקרא מה שכתוב בספר מצפונות [מצפ"ת, שבת ומועד דף 135] בזה"ל, פורים. בבוקר משכימים הכל לקום כהרגלם בכל בוקר רגיל. לכאורה זהו שלא כמו שהעלה מהרי"ץ [בעץ חיים דף קס"ה ע"א], לקום עוד יותר מוקדם מבוקר רגיל. הוא כתב זאת בשם המג"א, שבשחרית פורים משכימים לביהכ"נ יעו"ש. הנשים נשארות בבתים, ופוחות בהתקנת סעודת פורים. והגברים, כולל הילדים, הולכים לבית הכנסת, לתפילת שחרית ולמקרא מגילה, שהבוקר נקראת בקצב מתון, שלא כקצב קריאתה בליל פורים שהיה חפוז משום צומו של ציבור. ביום קוראים יותר במיתון מבלילה, כי בלילה הציבור בצום, והם אז יותר נחפזים.

באמצע קריאת המגילה, נכנסים העניים ומסובבים בין קהל המתפללים בפשיטת יד, וכל איש נותן להם כנדבת ידו.

מנהג זה, שהיה בחזקת מסורת מדי שנה בשנה, לא היה לרצון רוב הקהל, כיון שהוא מסיח את הדעת מקריאת המגילה. אך איש לא ההין לבטלו, מחשש עלבון העניים והכלמת פניהם. אפילו שדעתם לא היתה נוחה מכך, לא העיזו לבטל את המנהג. גם הילדים מקבלים מהוריהם וקרוביהם, מעות פורים.

מישהו אחר מתאר גם הוא את המנהג, אך בסגנון אחר. וזה לשונו, למחרת, עם עלות השחר, משכימים לתפילת שחרית.

[בדרך אגב, תדעו שישנו בזמנינו תלמיד חכם חשוב אחד, הרב דוד משה שווארץ שליט"א, ששוקד בעת על הוצאת ספר גדול וחשוב בשם 'ברור כשמש', ובו הוא מראה כי בכל תפוצות ישראל בעבר, התפללו מוקדם, וכמו שידוע גם אצלנו עד הדור האחרון. יישר כחו. הוא ממש בירר את הנושא משרשו, בפרוטרוט

הסבר שני, מדוע הקדימו את קריאת הציבור לקריאת הש"ץ, כדי שלא יהיה נראה כמו ראשי הפרקים בהלל. כאשר מגיעים בהלל אל פסקת 'בצאת ישראל מצרים', החזן פותח ואומר במיתון ובקול נעים, בצאת ישראל מצרים, והציבור כופלים אותו. אם ננהיג את אותו הדבר גם בקריאת המגילה, הדבר יראה כמו ראש פרק. וזה לא נכון. והגם שפסוק 'איש יהודי' הוא אכן ראש פרק, אבל פסוק 'זיתלו' אינו ראש פרק, וכן הפסוקים 'ליהודים היתה אורה', 'כי מרדכי היהודי'. בכדי שיהיה שינוי מההלל, הציבור פותח ואחריהם החזן. כנלע"ד בס"ד.

זאת אנחנו אומרים, כהסבר טעם ושורש מנהג כל ישראל, שהעדיפו שהציבור יקרא בתחילה, ורק אחריהם הש"ץ. ועתה נמשיך ונסביר, מדוע נשתנו אנשי צנעא? מה השתנה אצלם מכל קהילות ישראל? כיצד נולד להם מנהג זה, שאינו כתוב בשום ספר בעולם. גם מהרי"ץ והשתילי זיתים שהזכירוהו, לא אמרו זאת אלא רק בתורת הערה ועדות על המנהג הקיים, ולא הם שהנהיגוהו. הם ראו שבמציאות נוהגים כך, וכתבו את מה שנהוג. אבל מדוע מייסדי מנהג זה, שינו ממה שמפורש בכל ספרי הגאונים והראשונים, וגם מחכמי תימן שדיברנו עליהם מקודם, שכבר אמרנו שהם לא נהגו כן, דהיינו, מה"ר יוחנן מזרחי, מה"ר יצחק ונה, ועוד לפניהם, מה"ר נתנאל בן ישעיה בעל אור האפילה. כל אלו כותבים הפוך ממה שהם עושים. בתחילה הציבור, ורק אחריהם הש"ץ.

מה קרה בעיר צנעא?

בעניין מנהג העיר צנעא, שהעניים היו מקבצים נדבות בעת קריאת המגילה.

אבל צריכים לשים לב למנהג אחר שהיה בצנעא, ולפיו אולי נוכל להבין גם מה קרה פה. זהו ההסבר שעלה בדעתי בס"ד, וחושבני שזוהי סיבת שינוי מנהגם. בעיקבות מה שנסביר בהמשך, צריך לומר שהם שינו את המנהג הקדום לכפול לפני הש"ץ. ולפי זה יוצא לדינא, שכיום שהמנהג ההוא התבטל, הסיבה

וביסודות, ובין היתר הוא הביא גם את מנהג ק"ק תימן. הוא מוכיח כי בכל הארצות נהגו כך, והתפללו מקודם. הם לא פירשו את זמן הנץ שהוא מעת זריחת גוף השמש]. המנהג הקדום, נשתנה רק מקרוב, מסיבות מסוימות שמפורטות שם. הוא מביא עשרות גאונים וראשונים, פוסקים וגדולי ישראל, הכותבים ונוהגים שהנץ החמה, הוא בתחילת התנוצצות אור השמש, כשעה קודם יציאת גוף השמש. תקותי בעזה"ת שהספר יצא לאור בקרוב.

נמשיך בדברי הכותב הנז', עם סיום התפילה, מתחילים לחלק מעות פורים, או מתנת פורים, לילדים ולעניים הנמצאים בבית הכנסת. החילוק נמשך גם בשעת קריאת המגילה, בהתאם לדברי חז"ל, שעניניהם של עניים נשואות למקרא מגילה.

בשעת קריאת המגילה, נוהרים העניים לעשרותיהם לבתי הכנסת. כתוב כאן חידוש. עשרות עניים. הרבה מאד עניים אוספים אז נדבות מאת הציבור. ופושטים יד, לכל אחד ואחד מהציבור, כדי לקבל מתנת פורים. נראה שהעניים לא באו דוקא מצנעא, אלא גם מן הכפרים שמסביב, כי ידעו שזהו יום מתאים לאיסוף צדקה.

אבל צריכים להעיר, על מה שהוא כתב שמנהג איסוף הצדקה אז, מתאים לדברי חז"ל במסכת מגילה [דף ד':] האומרים, שעניניהם של עניים נשואות למקרא מגילה. שזו טעות. הנה דברי הגמרא הללו נאמרו לעניין שלא קוראים את המגילה בשבת. הטעם הידוע מובא שם בזה"ל, גזירה שמא יטלנה בידו, וילך אצל בקי ללמוד, ויעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים. הטעם הזה מובא להלכה בספרי הפוסקים. אחריו מובא שם טעם אחר, רב יוסף אמר, מפני שעניניהם של עניים נשואות במקרא מגילה. הגירסא בספרי הגמרא שלנו היא, במקרא מגילה. באות ב"ת, אבל יש מהראשונים [כגון התוספות] שגורסים בלמ"ד, למקרא מגילה.

ממשיכה הגמרא ואומרת, תניא נמי הכי, אף על פי שאמרו כפרים מקדימין ליום הכניסה,

גובין בו ביום, ומחלקין בו ביום. בזמנם שקידשו עפ"י הראייה, בני הכפרים קוראים עוד לפני כן, ביום הכניסה, דהיינו בשני וחמישי. לפי זה מצות מתנות לאביונים היתה ביום קריאת המגילה. אף שאת השמחה ואת הסעודה עשו ביום פורים, שנדחה ליום אחר, מצות מתנות לאביונים היתה ביום קריאת המגילה, והטעם כמפורש, מפני שעניניהם של עניים נשואות במקרא מגילה.

פירוש הדבר, שבזמן קריאת המגילה נוכחים ומתקבצים רב עם, וזהו זמן נאות לעניים לאיסוף צדקה, כי הם יכולים לנצל את ריבוי המתפללים. הן טורח להם להסתובב מבית לבית, יפגשו את בעלהבית, או לא יפגשו. משא"כ כעת, שכל הציבור נמצא בביהכ"נ, וכל הפושט יד ליטול, נותנים לו.

ברם אין הדברים אמורים כלל על הפרעה בקריאת המגילה, והסחת דעת הציבור. אלא כמובן וכמסתבר שזה רק לפני הקריאה, או לאחריה. [אחר זמן, מצאתי מפורש כך באחד הראשונים בשם הר"ף, שחלקו לעניים אחר קריאת המגילה. אלא שבר"ף עצמו, לא מצאתיהו, וצ"ע.] אך משום מה, אפילו שברור מדברי הגמרא שאין צורך להפריע בעת קריאת המגילה, משום מה, בעי"ת צנעא עוד בתוך קריאת המגילה, אספו את הצדקה.

מעתה, בואו חשבון. אדם שומע את המגילה, ומסתובבים לידו עניים. משמע כי גם הילדים קיבלו אז. הארנק כבר פתוח, ומחלקים לכולם ללא הבדל. אם אדם יתחיל מעצמו איש יהודי וגוי, עולה חשש שחלק מן האנשים יתבלבלו. קורה פעמים רבות כאשר אומרים כמה פסוק על פה, עלולים לדלג על כמה מלים. להשמיט אותם. יתכן גם שיאמרו איזו מלה בשיבוש, שלא כתקנה. למשל, במקום לומר, בָּן יָאִיר, יטעו ויאמרו בצירי, בָּן יָאִיר. שזה שינוי משמעות. כמובן, זוהי רק דוגמא בעלמא. יתכן מישחו שלא בקי, ויטעה, עד שהוא עלול לא לצאת ידי חובה. לכן באופן ששומעים את קריאת המגילה מפי הש"ץ בתחילה, אפילו

שערי יצחק – השיעור השבועי

קצת. למשל רגילים לומר, פֶּרְשָׁה, במקום פֶּרְשָׁה. וכן רבים אומ' פֶּשִׁטָּא, אף על פִּי, וכל כיוצא באלו. כנראה הוא גם שמע כעין זה, עֵץ פְּרִי (הפ"א רפה), ונתחלף לו, עד שהתרגל ונקבע בלשונו לומר מלה אחת "עֵץ פְּרִי" וְכָל אֲרָזִים. חשב שמדובר על ציפור, ביחד עם כל הארזים...

הרי פסוק לאחר מכן, כתוב רָמַשׁ וְצִפּוֹר פְּנָף. התרגל לקרוא את הזמירות, ולא שם לב להבדל. ומדובר כאן על תלמיד חכם, לא על עם ארץ. לכן קל וחומר שיכולה להיות שגיאה כעין זאת בקריאת המגילה, ולא יצאו ידי חובה.

זאת אנחנו אומרים רק בכדי לשבר את האוזן, שיתכנו שגיאות כאלו, ולכן תיקנו חכמי צנעא הראשונים לשנות מן המנהג, ולקבוע את קריאת הש"ץ בראשונה.

ממילא יוצא, שההיפך הוא הנכון. מנהג צנעא אינו העיקר, אלא תקנה לפי הצורך, מחוסר ברירה. ואמנם, יש לעיין כיצד צריכים יוצאי צנעא להתנהג כיום, שהסיבה כבר אינה קיימת, אם באמת זאת היא. אבל כבר אחז"ל, לא בשביל שאנו מְדַמִּים, נעשה מעשה. זו לע"ע רק השערה. בכל אופן יוצא לדידך, שאנו אין לנו אלא את המפורש בכל הספרים, ראשונים כאחרונים, ובפרט שהגאונים אומרים זאת בפה מלא, ולא מצאנו מי שאומר אחרת, לנהוג שהציבור אומר מקודם. חכמי צנעא שינו את המנהג לפי הצורך והיכולות שלהם, כך יוצא שקהילה חדשה שמתייסדת כיום, ובתוכה נתקבצו ציבור חדש, חלקם מצנעא וחלקם משאר מחוזות תימן, ראוי שינהגו כפי המנהג שהתקבל בכל תפוצות ישראל, שהוא העיקרי.

שאלה מהקהל: ומה עם מה שמעורר בעל הקונטרס בהרחבה, שהציבור כבר יצאו ידי חובתם בדיעבד, בקריאתם בע"פ?

תשובת מרן שליט"א: כבר אמרנו דמסתברא מכוונים שלא לצאת בקריאת עצמם כל אותם שאין להם מגילה כשרה, והכי הרבה שיתכוונו מפורש שלא לצאת.

שהעניינים מסתובבים לידו, הוא נותן לב להקשיב לקריאת הש"ץ. אבל אם אדם יקרא בתחילה, עוד לפני הש"ץ, הוא עלול לחשוב, מדהבכך אם לא אקשיב כדבעי? הרי כבר קראתי, ויצאתי ידי חובה, לכן הוא מוצא לעצמו היתר בקלות שלא להקשיב לקריאת הש"ץ, ולחלק אז לעניים ולילדים. לכן באו חכמי צנעא, והחליטו כי יותר טוב לנהוג בהיפך. הרי אין חובה לקרוא דוקא לפני הש"ץ, והם העדיפו יותר לקרוא אחריו, מפני סבה זו.

נחזור שוב. מחשש שמא הציבור לא יצאו ידי חובה מקריאת הש"ץ החוזר על הקריאה, כי לא יקשיבו לו כראוי, הם העדיפו שהחזן יקרא הראשון. אבל במקומות אחרים שלא היו עניים מסתובבים בבית הכנסת בקריאת המגילה בפורים, נשאר הדין על מכוננו, כי כולם יודעים להקשיב אח"כ לקריאת הש"ץ. אבל בצנעא לבדה (וה"ה למספר מקומות מועט שתושביהם יצאו מצנעא ובאו להתגורר שם, שנמשכו אחר מנהג מקומם הראשון) עלה החשש כי אם ימשיכו לנהוג כך, עלולים לטעות בדבר מה, וכיון שאח"כ שמא לא יקשיבו אל החזן, לא יצאו ידי חובה. לכן העדיפו לעשות ההיפך, שהחזן יקרא הראשון, ואחריו הציבור.

ואל תתפלאו כיצד יכול להיות שאנשים יטעו בדברים המפורסמים. כי בהחלט יכול להיות מישהו, ואפילו בקי, שיקרא מלה בשיבוש ובשינוי משמעות. אפילו בעי"ת צנעא. אל תתמהו על כך, כי אספר לכם מה ששמעתי מפי תלמידי חכמים מצנעא, שאמרו לי כי היה מארי אחד מביניהם, שבמקום לומר בזמירות, עֵץ פְּרִי וְכָל אֲרָזִים, הוא אמר, "עֵץ פְּרִי" וְכָל אֲרָזִים...

עֵץ פְּרִי, הכוונה בתימנית (בלשון ערב) לציפור.

האם אתם מבינים מדוע הוא טעה? כי מתקופת הילדות הוא תמיד שמע את הזמירות, והם נקלטו במוחו, וכידוע הם לא הסתכלו בספרים. התפילה התנהלה בע"פ. תדיר הוא שמע בזמירות, עֵץ פְּרִי וְכָל אֲרָזִים, אבל אתם יודעים שאצל התימנים, הפ"א הדגושה היא חלשה

שאלה מהקהל: אבל השומעים לא מתכוונים שלא לצאת ידי קריאתם?

תשובת מרן שליט"א: יהיה מה שיהיה, ותגיד מה שתגיד. כיון שגדולי ישראל כולם אומרים שכך נוהגים, אפילו אם איננו יודעים מדוע, ולא הצלחנו לברר בדיוק מה היא הסיבה, אין בכוחנו וברצוננו לשנות ממה שהם כתבו. אולי היו להם עוד סיבות אחרות שלא נודעו לנו. מצדנו אמרנו כמה סברות להסביר מדוע להקדים את קריאת הציבור בדוקא, אבל אפילו אם טעינו, אי אפשר לשנות את מה שקבעו כל גדולי ישראל מדורות עולם.

שאלה מהקהל: מתי העניינים הסתובבו בקריאת המגילה, כשהציבור אמרו יחד את פסוקי הגאולה?

תשובת מרן שליט"א: כל הזמן, וגם בפסוקים האלה. אתה צודק. באופן רגיל, גם כשאדם מחלק מעות לצדקה, הוא מתאמץ ומקשיב לקריאת הש"ץ. אבל כאן הוא חושב, מה לי לטרוח להאזין, הרי כבר יצאתי ידי חובתי? עכשיו אין לי צורך להקשיב. הוא חושב בטעות שכבר אין לו צורך לשמוע, כי הוא כבר יצא ידי חובה. נראה לו כמיותר, והוא נוטה להסיח דעת. משא"כ בשאר המגילה שרק החזן קורא, אז טורח ומטה אוזן.

שאלה מהקהל: האם יש לכוון בהדיא לא לצאת ידי חובה בקריאת עצמו?

תשובת מרן שליט"א: מי שמחמיר תבוא עליו ברכה, אבל אין צורך להודיע זאת בפומבי לציבור. מי שרוצה, בתורת הידור, טוב לכוון זאת. אבל צריך לדעת כי מן הסתם זה כך, שכולם יודעים שיוצאים מפי החזן.

שאלה מהקהל: ואם ישנה הסכמה מכל הציבור לשנות את מנהגם, ולהתאים אותו לדברי הגאונים והראשונים, האם יכולים לעשות כן?

תשובת מרן שליט"א: באופן שלא תהיה מחלוקת, זהו עדיף. אם כל הציבור ממש מסכים, יכולים לשנות את המנהג. אבל אם אפילו איש אחד יתנגד לכך, מפורש בדברי

האחרונים [הובאו בשדי חמד] שאינם יכולים לשנות. כי שינוי מנהג מקובל אינו יכול להיות, אלא אם ישנה הסכמה מאת כולם ממש. כל המשנה, ידו על התחתונה.

שאלה מהקהל: נראה לכאורה לפוס רהטא, שאסיפת הצדקה בעי"ת צנעא היתה רק בקריאת המגילה בבוקר, ולא בלילה.

תשובת מרן שליט"א: זה ודאי נכון. וגם הסיבה ברורה, כיון שמצות מתנות לאביונים היא רק ביום פורים, ולא בלילה. וכמו שלא יוצאים יד"ח משלוח מנות וסעודת פורים, זולת ביום, כמבואר בגמ' [מגילה דף ז: ובפוס], מדכתיב 'ימי' משתה ושמחה, אבל הם לא פלוג'. קשה לעשות חילוק בזה בין היום ובין הלילה, לכן נהגו בעיר צנעא גם בלילה שהחזן מתחיל את הפסוקים הללו בניגון המיוחד, לפני הציבור.

שאלה מהקהל: האם העניינים הסתובבו רק בפסוקים הללו?

תשובת מרן שליט"א: לא. אבל בשאר פסוקים, השומעים נותנים דעתם להקשיב, אבל כאן סוב' שכבר י"ח בקריאת עצמנו. כבר עניתי על כך, והסברתי זאת.

שאלה מהקהל: כיון שהרב מדבר על המנהגים, רציתי לשאול מה לעשות באופן שאדם ספרדי קנה בית פרטי, והיה בתוכו גם בית כנסת שמתפללים בו בנוסח תימני. ועתה, אחרי קנייתו, הוא חפץ לשנות את הנוסח התימני לנוסח ספרדי. האם הוא יכול לעשות זאת, או שלא? בינתיים מתפללים בתוכו הציבור התימני, האם הוא יכול להחליט שבית הכנסת יהיה ספרדי, או שלא?

תשובת מרן שליט"א: ומה יעשו ציבור המתפללים? להיכן ילכו?

המשך השאלה מהקהל: יש שם עוד בתי כנסיות אחרים.

תשובת מרן שליט"א: על שאלה כזו צריכים לשבת במתינות, לדעת ולשמוע מקרוב את כל הפרטים. ישנם לכאורה צדדים לכאן ולכאן, ויש להקשיב לשני הצדדים. כתוב בתורה

הודעה חשובה!

שיעור זה הוקלד עפ"י שמיעה בעיקר, נערך והגה לפי הבנת העורך.

השיעור היה לנגד עיני מרן שליט"א קודם הוצאתו, הוסיף עניינים וציין מקורות, שיפר ותיקן דברים רבים, אולם מפאת העומס הרב המונח על כתפיו, נבצר ממנו לעבור הגהה מדוקדקת, להאיר ולהעיר בהרחבה כבשיעורים שעברו.

לאור האמור, בכל ספק או שאלה המתעוררת למעיין בשיעור זה, יש לו לברר היטב את הדבר להלכה ולמעשה אצל מרן שליט"א. הערות ותיקונים יתקבלו ברצון.

פרטים בטלפון: 050-4140741.

[דברים א' ט"ז], שְׁמַע בֵּין אֲחֵיכֶם וּשְׁפָטָתֶם צְדָק. צריכים לברר את העניין לעמקו.

המשך השאלה מהקהל: אבל אין שם ויכות. בעה"ב קנה את בית הכנסת, ורוצה לשנות. מה לעשות?

תשובת מרן שליט"א: והוא שמכר לו, וכי לא סיכם אתנו שום דבר? לא עשו איזה הסכם? לא מסתבר. הרי מן הסתם הם ידעו מראש שתהיה בעיניו, או שאפילו היה פשוט בעיני המוכר שבית הכנסת ימשיך להתנהג כמות שהוא. לכן צריכים לשמוע אותם.

השם ב"ה יאיר עינינו במאור תורתו, וישמחנו שמחה שלימה ומליאה, ויעשה עמנו נסים ונפלאות, אכי"ר.

מגילת אסתר "עדת קדושים" תיקון קוראים

מתוך מגילת אסתר "עדת קדושים" נוסח ק"ק תימן יע"א
נוסח המגילה מוגה ומדויק היטב על פי כתיב של מהרי"ץ זיע"א
ועל פי הוראות מרן הגאון הרב יצחק רצאבי שליט"א פוסק עדת תימן
מהודרת ומעוטרת ע"ג נייר כרומו מרהיב
עם פרטי כל הלכות מקרא מגילה. בשילוב תמונות,
כולל שירים וברכת המזון לפורים.
להשיג בטלפון: 02-6420535

התיקון קוראים נערך ע"י
הצב"י מאיר ליאור לוי (שְׁעָתָל) יצ"ו
חודש אדר התשפ"א ליצירה, בשל"ב לטטרות

© כל הזכויות שמורות

